

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Diplomski rad
ŠVEDSKA U 17. STOLJEĆU

U Zagrebu, rujan 2016.

Student: Vanja Devčić
Mentor: Dr. Drago Roksandić

SADRŽAJ

UVOD.....	2
1. ŠVEDSKA NA POČETKU 16. STOLJEĆA (OKO 1520. GODINE).....	5
2. VLADAVINA GUSTAVA VASE I NJEGOVIH SINOVA (1523. - 1611.).....	10
3. GUSTAV ADOLF I AXEL OXENSTIERNA (1611. - 1632.).....	17
3.1. UNUTARNJE REFORME.....	17
3.2. VANJSKA POLITIKA.....	22
4. VLADA REGENTSTVA I KRAJ TRIDESETOGODIŠNJEG RATA (1632. - 1644./1648.).....	29
5. VLADAVINA KRISTINE I KARLA X. (1644. - 1660.).....	35
5.1. KRALJICA KRISTINA (1644. - 1654.).....	35
5.2. VLADAVINA KARLA X. (1654. - 1660.).....	40
6. KARLO XI: INTERREGNUM TE DOBA APSOLUTIZMA (1660. - 1697.).....	47
6.1. VLADA REGENTSTVA I SKÅNSKI RAT (1660. - 1679.).....	47
6.2. APSOLUTIZAM I REFORME KARLA XI. (1680. - 1697.).....	51
7. KARLO XII. (1697. - 1718.): VELIKI SJEVERNI RAT I KRAJ CARSTVA.....	57
EPILOG.....	63
LITERATURA.....	69
POPIS SLIKA.....	70

UVOD

Putovanje u Švedsku 2001. godine i posjet mnogim mjestima, koja su povezana s ličnostima i događajima koje obrađujem u ovom radu, pobudilo je inicijalni interes za temu. Tema rada je povijest Švedske u 17. stoljeću, kad je njome vladao niz iznimnih vladara koji su zemlju doveli do takvog stupnja moći, da se to razdoblje u švedskoj historiografiji tradicionalno naziva doba velike moći (*stormaktstiden*). Na svojem vrhuncu Švedska je utjecala ne samo na događaje na Baltiku, već i na europskom kontinentu. Švedska je povijest inače nedovoljno istražena i poznata u nas, ali 17. stoljeće s vladarima poput Gustava Adolfa, Kristine ili Karla XII. u tom smislu predstavlja iznimku. Događaji poput Tridesetogodišnjeg ili Velikog Sjevernog rata su od presudne važnosti za ondašnji europski poredak, tiču se i našeg prostora, a švedski vladari su u tim zbivanjima bili jedan od ključnih faktora.

Slijedeći ideju pojedinih autora, kojima sam se služio, da je švedska povijest 17. stoljeća povijest njezinih vladara¹, i ja sam se odlučio zadržati isti princip i izložiti kronološki pregled političke povijesti po poglavljima koja su nazvana po pojedinim vladarima i najvažnijim odrednicama. Ipak, osim teme koja zauzima središnje mjesto u radu, a to je status velike sile i projekt baltičkog carstva, koje će Švedska ostvariti u 17. stoljeću, zanimaju me i druge teme, često u uzročno-posljedičnoj povezanosti sa središnjom temom. Osobiti će naglasak biti na tome zašto je, kako i kojim sredstvima Švedska strelovito ostvarila takav uspon i stvorila baltički imperij, te zašto je jednako tako brzo ono nestalo, odnosno Švedska izgubila svoj status velike sile. Tu je i pitanje možemo li uopće govoriti o Švedskoj kao velikoj sili, o čemu će također biti nekoliko riječi u ovom radu. Dotaknut ću se političkih, društvenih i gospodarskih reformi kroz koje je Švedska i njezino društvo prolazila u navedenom razdoblju, opet u povezanosti sa središnjom temom. Kulturna i socijalna povijest, te teme iz povijesti svakodnevice, nisu predmet ovog rada, iako zauzimaju veliko mjesto u suvremenoj švedskoj historiografiji. Nemoguće je obuhvatiti sve teme u dosta širokom vremenskom rasponu, pa sam odabrao one koje se meni čine važnijim i zanimljivijim.

Kad je riječ o vremenskom rasponu, bitno je napomenuti da moj rad, unatoč naslovu koji sugerira drugačije, obuhvaća mnogo više od 17. stoljeća. Mogli bismo reći da je to rad o dugom 17. stoljeću koje zapravo počinje negdje 1521. ili 1523. godine dolaskom Gustava Vase na vlast, a završava mirovnim ugovorima iz 1719. - 1721. godine kojima je okončan Veliki sjeverni rat, a švedsko je baltičko carstvo, zajedno sa statusom velike sile, prestalo postajati. Nemoguće je razumjeti 17.

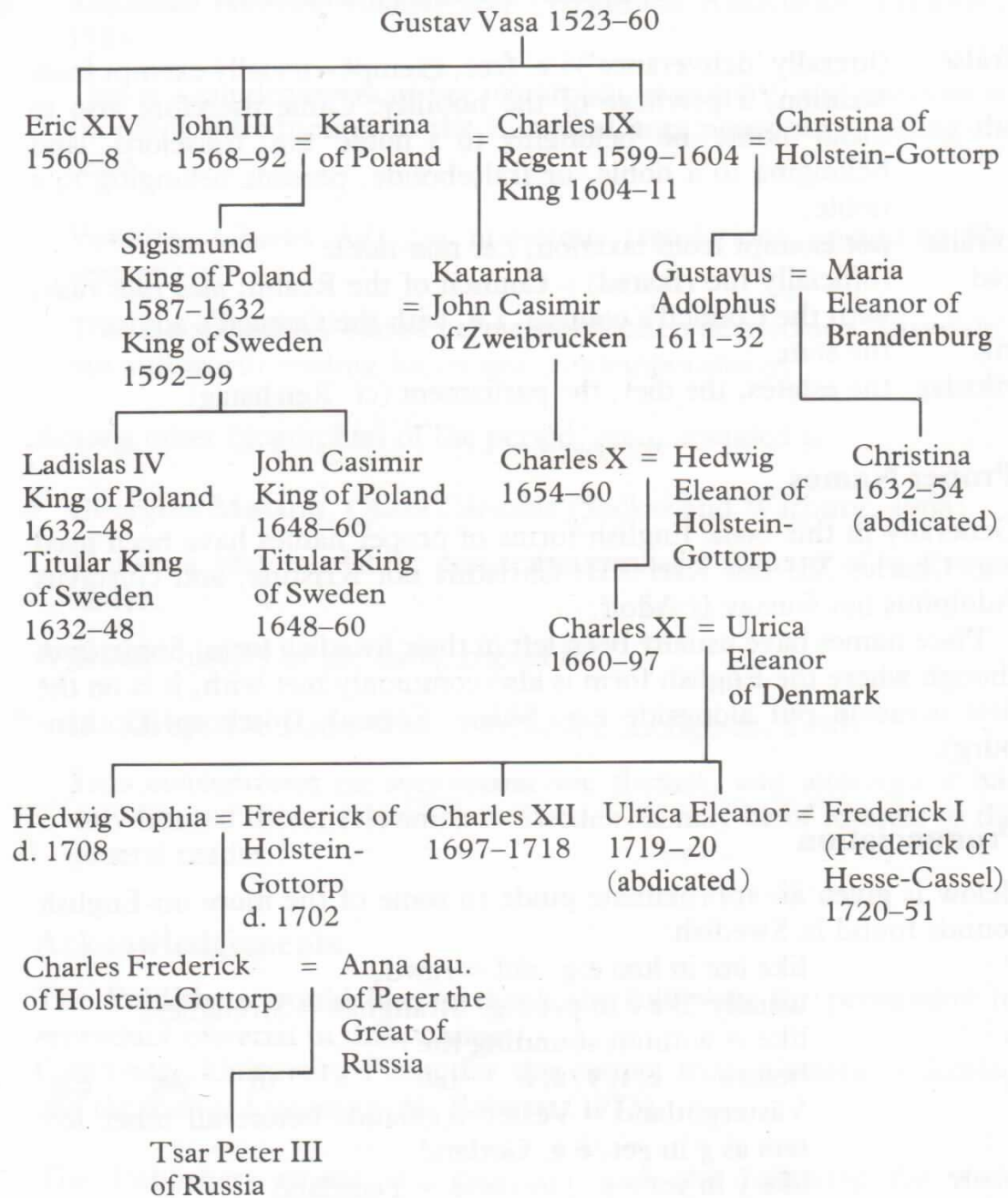
---

1 Stiles, Andrina, *Sweden and the Baltic*, London, 1992., str. 3

stoljeće bez temelja koji su udareni u 16. stoljeću za vladavine Gustava Vase i njegovih sinova, tako da će tome biti posvećen dobar dio rada.

U nedostatku izvora ili literature na hrvatskom jeziku, služio sam se dostupnom literaturom na engleskom ili švedskom jeziku. Moj rad u tom smislu predstavlja pregled promišljanja o Švedskoj u 17. stoljeću uglavnom anglosaksonskih i švedskih povjesničara. Problem na koji sam naišao tijekom pisanja rada bio je prijevod određenih vlastitih imena, kao i pojmova svojstvenih švedskom društvenom uređenju i razvoju. Kad su imena vladara u pitanju, odlučio sam se za hrvatske inačice koje su ipak dostupne u malobrojnoj hrvatskoj literaturi, npr. Ivan III., umjesto Johan III., ili Karlo XI., umjesto Karl XI. Nazive institucija i određene pojmove bitne za ovaj rad prevodio sam samostalno na temelju poznavanja jezika, općeg znanja i povezivanja s primjerima iz drugih država, ali sam uvijek koristio i originalan švedski naziv, isprva u zagradama, a kasnije i bez njih, ukoliko je pojam već objašnjen.

Genealogical Table

The house of Vasa

Slika 1. Obiteljsko stablo dinastije Vasa

1. ŠVEDSKA NA POČETKU 16. STOLJEĆA (OKO 1520. GODINE)

Kao što je navedeno u uvodu, na početku rada svakako ponešto treba reći i o nasljedstvu 16. stoljeća, ali i desetljeća prije toga. Bitno je naznačiti geopolitičku situaciju Švedske oko 1520. godine, te u kratkim crtama prikazati dostignuća njezinih vladara u 16. stoljeću, počevši od Gustava Vase (1523. - 1560.) preko njegovih sinova i unuka koji će se na prijestolju izmjenjivati u drugoj polovici 16. stoljeća, zaključno s Karlom IX. (1604. - 1611.). To je razdoblje ključno za razumijevanje 17. stoljeća i formiranje Švedske kao velike sile.

Nerijetko je isticanje određenih godina umjetni zahvat povjesničara, kako bi se olakšalo kronološko snalaženje u povijesti, ali u slučaju Švedske se to čini opravdanim, kad je u pitanju godina 1520². Te se godine, naime, odvio prijelomni događaj koji će za posljedicu imati stvaranje nove dinastije, švedsku neovisnost i u konačnici njezin uspon do statusa prve sile na Baltiku. Događaj koji je posrijedi jest krvoproliće u Stockholmu, u kojem su 8. studenoga 1520. danski kralj Kristijan II. i švedski nadbiskup Gustav Trolle dali pogubiti 82 istaknuta pripadnika švedskog plemstva, građanstva i klera, pod optužbom hereze. Nakon toga su uslijedile nove optužbe, procesi i pogubljenja, a njihove žene i djeca su odvedeni u zarobljeništvo, uglavnom u Dansku.

Švedska, Danska i Norveška se od 1397., tj. od vremena kraljice Margarete, nalaze u Kalmarskoj Uniji koja će s usponima i padovima potrajati do 1521. godine. Ta je Unija, dakako, obuhvaćala i prostor današnje Finske koja je do kraja 13. stoljeća integrirana u švedsko kraljevstvo. Istu sudbinu će nakon raspada Unije u 16. st. doživjeti i Norveška koja će zapravo biti svedena na status obične danske provincije. Odnosi između triju nordijskih država nisu bili idealni ni ranije, ali borbe među njima svakako treba gledati u sklopu dinastičkih borbi različitih pretendena na prijestolje, koji su bili povezani brojnim krvnim i ženidbenim vezama, nikako kao moderne sukobe suvremenih nacija ili nacionalnih država. Takve dinastičke veze su i omogućile da kraljica Margareta 1397. objedini sva tri kraljevstva pod svojom vlašću, ali ubrzo nakon njene smrti će se Unija pokazati nefunkcionalnom. Danska je u Uniji imala vodeću ulogu; ona se zahvaljujući svojem geografskom položaju i prva uspela do statusa vodeće baltičke sile. Danska politika koja je više računa vodila o sukobima u njemačkim državicama, nego o svojim sjevernim kraljevstvima, nailazila je na nezadovoljstvo, ponajprije u Švedskoj, koja se nekoliko puta, proglašavajući neovisnost, pokušavala otrgnuti iz vlasti Unije. Već Karl Knutsson u prvoj polovici 15. st., a osobito Stureovi potkraj 15. i u 16. stoljeću jačali su središnju vlast, proglašavajući se regentima švedskog kraljevstva, često uz potporu nižih slojeva te nižeg plemstva, nasuprot kraljevima Unije koji su obično uživali potporu

---

² Lagerqvist, Lars O., History of Sweden, Värnamo, 2001, str. 49

Crkve i visokog plemstva. Razvitak snažne središnje vlasti u 16. st. posljedica je njihovih nastojanja u kasnom srednjem vijeku. Time je, međutim, Sten Sture došao u oružani sukob s Danskom koji se pokazao pogubnim po Dansku godine 1471. za vladavine danskog kralja Kristijana I. No, samo dvije generacije kasnije već spomenuti Kristijan II. intervenirat će na strani zatočenog nadbiskupa Trollea i započeti sukob sa Stenom Stureom mlađim. Nakon početnih neuspjeha 1518. vratit će se, osnažen papinom podrškom, 1520. i tom prilikom poraziti Šveđane. Sten Sture umire tijekom borbi, a njegova udovica je na kraju prisiljena predati Stockholm Kristijanu II. Uslijedit će događaji opisani na početku poglavlja. Nakon što su uklonjeni svi potencijalni protivnici Unije i danskog kralja, izgledalo je kao da je Švedska pokorena i da je vlast Unije obnovljena na dulje vrijeme. Pojavio se, međutim, mladi i energični Gustav Eriksson Vasa, plemić ženidbenim vezama povezan sa Stureovima. On je prilikom borbi 1518. pao u dansko zarobljeništvo iz kojeg se izbavio godinu kasnije zahvaljujući pomoći hanzeatskog grada Lübecka. U krvoproliću iz 1520. nastradao je velik broj članova iz njegove obitelji, što je njegovoj borbi protiv *Tiranina*, kako je nazivao Kristijana II., davalo i snažan osobni pečat. Trebalo je, međutim, osvojiti podršku švedskog puka, kako bi preuzimanje vlasti steklo određen legitimitet. Gustav Vasa je računao na pomoć seljaštva iz Dalarne koja je bila uporište obitelji Sture. Pritom je veliku ulogu trebala imati propaganda koja je računala na anti-danske osjećaje zbog niza pogubljenja i zvjerstava počinjenih u zemlji. Stockholmsko je krvoproliće jedinstven događaj u dotadašnjoj švedskoj povijesti te se u tom smislu urezao u kolektivnu svijest ljudi onog vremena³, a s druge je strane pružio priliku posve nepoznatom plemiću, čiji su svi potencijalni suparnici uklonjeni, da preuzme vlast u Švedskoj i od nje stvori nasljednu kraljevinu. Ispočетка su se potencijalni saveznici pokazali nepouzdanima, ali su se naposljetku predomislili i podržali Gustava, i to na način koji je postao predmet kasnijih legendi i mitova. Pokretu nezadovoljnika su se pridružili rudari iz Kopparberga, sitno plemstvo i seljaci iz drugih dijelova Švedske te se borba već sredinom 1521. vodila nadomak Stockholma. Gustav se u kolovozu 1521. proglasio regentom po uzoru na Stureove, uz podršku plemstva i klera koji se priključuju borbi. Da bi osvojio Stockholm, ali i druge obalne gradove, Gustav je trebao mornaricu, za što je trebalo pridobiti pomoć hanzeatskih gradova Lübecka i Danziga. Ti su mu gradovi pružili pomoć, naravno pod uvjetom širokih trgovačkih povlastica, a njihovoj politici ionako nije odgovarala snažna nordijska Unija. Zahvaljujući floti koju su mu prepustili osvojeni su Stockholm, Kalmar i Älvsborg, te su švedski staleži na zasjedanju Staleške skupštine (*Riksdag*) u Strängnäs u Gustava Erikssona Vasu 6. lipnja 1523. proglasili švedskim kraljem. Vladavina Gustava Vase će potrajati 37 godina, tijekom kojih će zemlja biti posve izmijenjena temeljitim reformama. Njegovi će sinovi i nasljednici početi razmišljati i ostvarivati zamisli o stvaranju baltičkog imperija, a za njegova unuka

---

3 Stiles, London, 1992, str. 5

Gustava Adolfa Švedska će se uspeti do položaja velike sile i igrati jednu od glavnih uloga na europskoj političkoj pozornici.

No, godine 1523. Švedska je bila siromašna zemlja, njezin geopolitički položaj izrazito nepovoljan, a uz to je ekonomski i demografski bila slaba i nerazvijena. Istodobno treba ipak naglasiti da je imala i niz prednosti koje će se dugoročno pokazati izrazito važnim. Bitno je napomenuti da je gotovo u cijelosti bila smještena na Baltičkom moru i orijentirana prema istoku, jer su mnoge njezine današnje pokrajine bile u sastavu Danske i Norveške. Tri pokrajine na zapadu – Jämtland, Härjedalen i Bohuslän – bile su dio Norveške, a južne pokrajine – Halland, Blekinge i Skåne, smještene uz Sund – dio Danske. To je ujedno značilo i da je najplodnije područje na Skandinavskom poluotoku (Skåne) bilo u sastavu Danske, što je umanjivalo poljoprivredni potencijal Švedske. Danska je kontrolirala i strateški važne otoke na Baltiku, uključujući i Gotland. To je u praksi značilo da Švedska uopće nije imala izlaz na Sund ili Sjeverno more, izuzev uskog pojasa na području današnjeg Göteborga, gdje će spomenuti grad niknuti tek na prijelazu u 17. st., a na čijem se mjestu nalazila strateški važna utvrda Älvsborg i naselje Nya Lödöse. Utvrda je više puta pala u ruke Danaca, te su je Šveđani teškom mukom morali otkupljivati, kako ne bi izgubili jedinu vezu sa Sjevernim morem i Zapadom. Kako je Danska kontrolirala obje strane Sunda, smatrala ga je svojim unutrašnjim morem, odnosno rijekom koja prolazi danskim teritorijem, te je u skladu s time ubirala carine prilikom prolaska stranih brodova.

Samo Baltičko more je zbog svoje konfiguracije više nalik jezeru, što je u svojoj geološkoj prošlosti više puta i bilo, tek uskim prolazom (Sundom) povezano sa Sjevernim morem. Izrazito je dugačko (preko 1000 nautičkih milja), ali ne osobito široko, a uz to je plitko, s malim plimama i velikim dotokom slatke vode, zbog čega se lako smrzava. Sve su to geografske činjenice koje će bitno utjecati na povijesna zbivanja u 17. stoljeću, a za Švedsku će od najvažnijeg značenja biti izvući se iz tog obruča i ostvariti svoje prirodne granice na jugu i zapadu.

Švedska je politički bila slaba, nova zemlja na karti Europe s još neafirmiranom dinastijom (Danska je u tom smislu predstavljala pravu silu). U baltičkom su svijetu postojali i drugi potencijalno opasni i moćniji susjedi, poput Poljske s kojom će se Švedska s vremenom uplesti u dugotrajni dinastički rat, te Moskovska kneževina koja je predstavljala prijetnju na istoku. Sile koje su donedavno presudno utjecale na baltički svijet (Kalmarska Unija, Hanza, Teutonski vitezovi) postupno će nestajati i ustupati mjesto novim snagama, snažnim državama koje će s vremenom postati apsolutne monarhije.

Švedska je i demografski bila siromašna (stanovništvo čitave Švedske s Finskom se oko 1500. godine procjenjuje na svega 750 000 stanovnika⁴), te gospodarski nerazvijena. Ipak, proizvodnja

---

⁴ Stiles, London, 1992, str. 11

bakra i željeza, a u manjoj mjeri i srebra, koja tradiciju vuče iz 13. stoljeća, u 16. će stoljeću poprimiti zavidne razmjere i to će se pokazati kao velika prednost Švedske, jednako kao i njezino drveno bogatstvo, s obzirom da je najveći dio zemlje bio prekriven šumama i jezerima.

S obzirom na sastav stanovništva, ono je uglavnom bilo seljačko, ali su švedski seljaci bili jedinstveni po tome što su bili slobodni i uz to politički zastupljeni (kao četvrti stalež). Nerijetko su predstavljali značajnu društvenu snagu; njihova se podrška u brojnim pobunama u 15. i 16. stoljeću pokazala od presudne važnosti za vladara. Seljaštvo nije bilo sasvim homogeno. Uz većinu seljaka, koji su kao slobodnjaci živjeli na svojim posjedima i državi plaćali poreze (*skattebönder*), dio je seljaka živio na kraljevskim (*kronobönder*) ili plemićkim posjedima (*frälsebönder*), te u skladu s time plaćao poreze državi (kralju), odnosno plemstvu. Općenito je položaj seljaka na kraljevskim posjedima bio nešto bolji. Svi su, međutim, bili osobno slobodni, te se u Švedskoj nikad nije razvila institucija kmetstva i klasični feudalizam. Ipak, treba naglasiti da život seljaka nije bio jednostavan i lagan. Oni su bili najugroženiji u slučaju loših žetvi, gladi, epidemija kuge, te u brojnim ratovima koje će Švedska voditi već u drugoj polovici 16. stoljeća. Švedsko je društvo, ipak, bilo fleksibilnije od ostalih u Europi, pa nije bilo nemoguće da se seljak, koji je živio u blizini rudnih bogatstava, zahvaljujući toj grani uspe u društvu i ostvari pristup obrazovanju inače nedostupnom njegovu staležu. Poreze su, dakako, plaćali i građani, ali njih nije bilo mnogo, s obzirom da je nedostajalo pravih gradova. Najveći grad Stockholm imao je oko 1500. godine svega 6000 stanovnika. Plemstvo i svećenstvo, je za razliku od trećeg i četvrtog staleža koji su bili dužni plaćati poreze (*ofrälse*), bilo oslobođeno poreza (*frälse*). I plemstvo je bilo malobrojno, te vrlo nehomogeno. Postojale su velike razlike između magnata iz otprilike 15-ak porodica, kao što su Sture, Vasa, Axelsson ili Oxenstierna, te sitnog plemstva koje je po sredstvima za život i načinu života bilo bliže švedskom seljaku. Sva su četiri staleža (plemstvo, svećenstvo, građanstvo i seljaštvo) bila politički zastupljena u Staleškoj skupini (*Riksdagu*) još od 15. stoljeća.⁵

---

5 Lockhart, Paul Douglas, Sweden in the Seventeenth Century, London, 2004, str. 3-5

Gustav Vasa – c.1555 by Cornelius Arentdz

Slika 2. Gustav Vasa

2. VLADAVINA GUSTAVA VASE I NJEGOVIH SINOVA (1523. - 1611.)

Gustav Vasa postao je švedski kralj 1523. godine, ali ne bez pomoći Lübecka i Hanze, što će predstavljati velik financijski teret za središnju vlast, barem u prvoj polovici njegove vladavine. Različita davanja i porezi kojima bi se osigurao novac za povrat duga neće se pokazati niti dostatnim, niti osobito popularnim u uvjetima u kojima je novi vladar tek trebao steći legitimitet i potvrdu od strane svojih podanika. Već u prvim godinama svoje vladavine Gustav je bio prisiljen gušiti nekoliko pobuna i među seljaštvom i među plemstvom, a one su se sporadično javljale i kasnije (npr. veliki ustanak pod vodstvom Nilsa Dackea početkom 40-ih godina). Donedavno junak pobune protiv danskog kralja, Gustav je sada predstavljao središnju vlast čija je porezna, ali i konfesionalna politika, te favoriziranje stranaca (Nijemaca i Danaca) u državnoj upravi i službama, nailazila na nepovjerenje domaćeg stanovništva. Pojavljivali su se i pretendenti na prijestolje koji su dokazivali obiteljske veze sa Stureovima te smatrali da je Gustav uzurpirao kraljevsku vlast. Sa svim se pobunjenicima i nezadovoljnicima Gustav odlučno obračunao. To će ostati odlika čitave njegove vladavine. U političkom je smislu Gustav bio realist i veliki praktičar. U nedostatku domaće aristokracije, koja je desetkovana Stockholmskim krvoprolićem, bio je prisiljen zapošljavati strance, a na vanjskom planu se odlučio na suradnju s Danskom, ne iz uvjerenja, nego nužde. U Danskoj je svrgnut Kristijan II., a na prijestolje je došao Fridrik I. (1523. - 1533.). I on je vlast osvojio uz pomoć Lübecka, a na unutrašnjem je planu središnja vlast bila znatno ograničena ulogom i ovlastima Vijeća (*Råd*), čiji su se članovi (redom plemići, odnosno magnati) pozivali na povlastice dobivene još u srednjem vijeku po uzoru na *Magnu Chartu*. Istodobno je "legitimni" vladar Kristijan II. bio u zarobljeništvu, ali je neprestano pokušavao okupiti koaliciju uz pomoć koje bi ponovo osvojio vlast. Zbog navedenih razloga su se dvojica vladara odlučila na suradnju. Obojica će vladara prihvatiti luteranstvo, novu europsku vjeru, ne toliko iz vjerskih pobuda, koliko iz praktičnih razloga. Naime, posjedi i imovina Crkve predstavljala je značajan resurs kojim se konačno moglo osloboditi ovisnosti o Lübecku, riješiti dugova i napuniti državnu riznicu. Taj proces u Švedskoj započinje 1527. godine kraljevim sazivanjem staleža na zasjedanje u Västeråsu, a dovršen je do početka 40-ih godina. O njemu će svakako biti još govora u ovom poglavlju. Isti je proces završen i u Danskoj do sredine 30-ih godina za Fridrikova nasljednika Kristijana III. (1533. - 1559.). To je u obje države značilo pobjedu reformacije, i to luteranstva, iako se vladari nisu zamarali doktrinalnim pitanjima koja će još dosta vremena opterećivati odnose u Švedskoj. Uvidjevši da im, umjesto novih vladara i zamaha kojeg su dali svojim monarhijama, bolje odgovara Kristijan II. i slaba Unija,

Lübeck se odlučuje podržati svrgnutog danskog kralja, što dovodi do tzv. Rata Contea (1533. - 1536.). Rat je označio pobjedu Gustava Vase i Kristijana III., definitivnu afirmaciju njihovih dinastija te kraj prevlasti Hanze na Baltiku. Suradnja među skandinavskim državama nastavlja se sve do kraja vladavine Gustava Vase. Ti uspjesi ne bi bili mogući bez značajnih promjena na unutrašnjem planu koji su u slučaju Švedske započeli 1527. zasjedanjem Staleške skupštine u Västeråsu.

Odluke prihvaćene na tom zasjedanju nisu još značile pobjedu reformacije, ali to je kralju i tako bilo u drugom planu. Skupština je sazvana, kako bi staleži odobrili konfiskaciju crkvenih dobara, uslijed financijskih teškoća u kojima se zemlja nalazila zbog dugova Lübecku. Crkva je u to vrijeme posjedovala oko 21% svih posjeda u kraljevstvu, a taj će postotak pasti gotovo na 0% do kraja Gustavove vladavine.⁶ Najveći je dio tih posjeda postao ili krunski dominij ili osobni posjed kralja, ali Gustav je prepustio manji dio posjeda i plemstvu, kako bi osigurao njihovu podršku. Konfiskacija nije provedena odjednom, nego je postupno proširivana, dok nije obuhvatila i gotovo sve samostane u zemlji zajedno sa svom njihovom imovinom. Jednako je tako zasjedanje u Västeråsu omogućilo dolazak reformacije, koju će središnja vlast usrdno pomagati tijekom 30-ih godina, postavljajući za nadbiskupe uvjerene luterane i pomažući izdavanje djela koja su afirmirala novu vjeru. Konačno 1540. godine Gustav Vasa izdaje uredbu kojom luteranstvo postaje jedina službena vjera, a posebni je kraljev službenik trebao nadzirati provedbu odluke diljem zemlje. Iako će konfesionalna pitanja opterećivati Švedsku do kraja stoljeća, luteranstvo se učvršćuje kao državna vjera i ta će predodžba bitno utjecati na politiku većine švedskih vladara u 17. stoljeću. Samo godinu dana kasnije, Biblija je prevedena na švedski jezik.

Godine 1540., nakon što je ostvarena kraljeva supremacija u odnosu na Crkvu, Gustav Vasa ostvario je još jednu važnu pobjedu. Dvanaest predstavnika velikaških obitelji u Državnom Vijeću (*Riksråd*) u Örebrou je priznalo nasljedno pravo sinovima Gustava Vase. To će biti potvrđeno i na zasjedanju Staleške skupštine u Västeråsu 1544. godine, čime Švedska postaje nasljedna monarhija. Za nasljednika je po načelu primogeniture određen najstariji sin Erik. Ta je promjena ostvarena bez velikih sukoba i trzavica, što je bio odraz provedenih reformi i snage i ugleda središnje vlasti. Danski je kralj zacijelo imao slične ambicije, ali tako nešto u Danskoj neće biti moguće sve do druge polovice 17. stoljeća, kad je izborna monarhija zamijenjena nasljednom. U Danskoj je središnja vlast bila paralizirana ovlastima Vijeća, dok je u Švedskoj ono svedeno na savjetodavnu ulogu. S druge strane porasla je uloga Staleške skupštine čije su ovlasti i procedure jasno definirane. Nju je Gustav Vasa redovito sazivao, kako bi ispitivao javno mnijenje i davao privid legalnosti odlukama koje je

---

⁶ Stiles, London, 1992, str. 18

obično sam donosio. Kao legalist, za svoje je odluke nastojao ipak pridobiti staleže u Skupštini, pri čemu mu je pomagao izvanredan dar za govorništvo.

Ovim reformama treba pridodati administrativne reforme koje je djelomično proveo Nijemac Conrad von Pyhy. Njega je, nakon cara Karla V., u službu primio i Gustav Vasa. Reforme su imale za cilj ojačati središnju upravu i već postojeće urede – Kraljevsku kancelariju (*Kansliet*), Riznicu (*Kammaren*) – ali i provesti reforme lokalne uprave, gdje su lokalni službenici (*fogdar*) vodili računa da se provode kraljeve odluke. Ipak, Gustav Vasa zadržao je vrlo osoban i tradicionalan način vladanja, nastojeći osobno nadgledati svaki segment funkcioniranja države i državnog aparata. Pa ipak, i takve ograničene reforme ostvarile su preduvjete za modernizaciju koja će uslijediti u 17. stoljeću reformatorskim radom Gustava Adolfa i njegova kancelara Axela Oxenstierne.

Na vojnom planu Gustav Vasa je, poučen lošim iskustvima s njemačkim plaćenicima, uveo domaću stajaću vojsku. Sustav nije bio sasvim nepoznat i nov, kako u Švedskoj, tako i u drugim državama, ali Gustav mu je udahnuo nov život. Svi su seljaci tijekom 50-ih godina registrirani i obuhvaćeni sustavom vojne obveze (*utskrivning*). Po potrebi su bili novačeni, naravno razmjerno broju muškaraca u određenom kraju, a u doba mira vraćali su se svojim domovima i obrađivali zemlju, pa država nije morala brinuti o isplati plaća. U uvjetima neprekidnog ratovanja nakon 1563. godine sve je više muškaraca novačeno za potrebe vojske, te je registracija *de facto* značila novačenje. Taj je sustav imao i svoje nedostatke: vojska je obično bila motivirana u slučaju obrambenog rata na domaćem terenu, ali ne i u slučaju osvajačkih ratova na kontinentu. Taktički je također zaostajala za drugim vojskama Europe, ali je Gustav Vasa osnovao i elitne trupe koje su taktički bile spremnije za ratovanje izvan Švedske. Ipak, švedski će vladari od Gustava Vase nadalje nerijetko morati pribjeći unajmljivanju stranih plaćenika, a to osobito vrijedi za velike ratove na kontinentu u doba Gustava Adolfa. Usprkos tome, Švedska je već u 16. stoljeću pokazivala sposobnost da, unatoč ograničenim resursima, dugotrajno vodi rat, oslanjajući se prvenstveno na svoju stajaću vojsku. Te reforme pratio je i razvoj vojne flote, kojoj je Gustav Vasa pridavao posebnu važnost. To ne treba čuditi, uzme li se u obzir u kakvim je okolnostima došao na vlast. Do kraja njegove vladavine Švedska je raspolagala flotom od 45 brodova.⁷

To je bilo moguće u uvjetima žive gospodarske aktivnosti koju je Gustav Vasa osobito poticao i osobno nadgledao. Kralj je bio poznat po svojoj štedljivosti i racionalnoj monetarnoj politici, što je vidljivo iz toga kako je riješio dug prema Lübecku. Punu riznicu omogućila je ne samo konfiskacija crkvenih dobara, nego i spremnost na ulaganje u različite gospodarske grane. To se u prvom redu odnosilo na rudarsku i metaluršku industriju. Švedska je bila jedan od vodećih proizvođača bakra i

---

⁷ Stiles, London, 1992, str. 30

željeza u sjevernoj Europi. Ta će proizvodnja do sredine 17. st. poprimiti goleme razmjere i Švedska će postati najveći proizvođač tih metala u svijetu. Osim željeza, kao glavne sirovine za ratnu industriju, veliku je ulogu imala drvena industrija, kako za potrebe izgradnje domaće flote, tako i za izvoz ostalim pomorskim silama na sjeveru (Nizozemska, Engleska). U ovom su razvoju od presudnog značenja bili stranci (Nizozemci, Valonci, Škoti) koje Gustav poziva u Švedsku, kako bi unaprijedio proizvodnju. Kao najveći zemljoposjednik, kralj je osobno nadgledao i razvoj poljoprivrede, osobito stočarstva, te proizvodnju vune u tekstilnim manufakturama. Švedska je izvozila i maslac, ribu, katran, drvo, a istodobno uvozila sol, šećer, začine, tkanine i ostale robe iz zapadne i južne Europe. Baltička je trgovina postajala sve važnija tijekom 16. stoljeća, a u 17. stoljeću gotovo će sve europske sile nastojati ostvariti svoj utjecaj i kontrolu na Baltiku.

Na vanjskom je planu razdoblje vladavine Gustava Vase bilo mirno i također vrlo uspješno. Dobri odnosi s Danskom i kratkotrajni ratovi povezani s nastojanjima Kristijana II. da preuzme vlast, kao i željom Hanze za prevlašću na Baltiku, obilježili su prvu polovicu vladavine Gustava Vase. U drugoj polovici napeto je na istoku radi graničnih pitanja u Kareliji, zbog čega su zaratile Švedska i Moskovska Kneževina. Ipak, rat ne donosi bitne promjene te je nakon tri godine zaključen mir (1557.). Godine 1558. Moskva osvaja Narvu, čime stječe luku na Baltiku. Taj se razvoj nikako nije sviđao ni Poljskoj ni Danskoj, a i Gustav Vasa je razmišljao o vojnoj akciji. Vakuum nastao gašenjem Teutonskog reda oko 1550. godine, ali i slabljenjem Hanze, nastoje popuniti sve baltičke sile, s više ili manje uspjeha. Gustav Vasa se u poodmakloj dobi suzdržao od vojne akcije, a ekspanzivnu vanjsku politiku vodit će njegovi sinovi i nasljednici. Gustava je na prijestolju naslijedio najstariji sin kao Erik XIV. (1560. - 1568.), a preostali su sinovi, u skladu s tradicijom, dobili značajna područja kraljevstva u kojima su uživali veliku autonomiju. Time se nastojao postići miran prijenos vlasti, a u stvarnosti je postignut upravo suprotan efekt. Razdoblje vladavine njegovih sinova ispunjeno je, ne samo agresivnom vanjskom politikom, nego i sukobima među braćom, te najnižom točkom odnosa između središnje vlasti i plemstva.

Vladavina Erika XIV. ispunjena je sukobima, kako s braćom, čiju je vlast ograničio *Člancima u Arbogi* (1561.), i s kojima se našao u ratu, tako i s plemstvom koje je s nepovjerenjem pratilo kako se okružuje svojim ljudima kojima dodjeljuje plemićke titule i državne službe. Göran Persson uživao je posebno kraljevo povjerenje te je postavljen na čelo Kraljevske komisije, novoosnovanog suda koji je postao instrument kraljeve samovolje u obračunu s plemstvom. Plemstvu se zamjerila i njegova ženidba s Karin Månsdotter koja je, unatoč običnom podrijetlu, okrunjena kao švedska kraljica. Loši odnosi s plemstvom dosegli su dno ubojstvima Stureovih koja su očitovala kraljevo

ludilo i paranoju. U tim su okolnostima intervenirala braća i Erik je bio prisiljen na predaju i abdikaciju, provevši ostatak života po različitim zatvorima.

I na vanjskom planu Erikova je vladavina u znaku sukoba. Godine 1561. grad Reval (Tallinn), u kojem su četvrtina stanovništva Šveđani, zatražila je Erikovu zaštitu, kao posljedica ruskog osvajanja Narve. Taj je korak označio početak švedske prisutnosti u Estoniji i na Baltiku koja će potrajati idućih 160 godina. Zbog pružene zaštite Erik se našao u sukobu s Rusijom, Poljskom i Danskom koje su sve polagale pravo na Estoniju, ali i susjednu Livoniju (današnja Latvija). Zbog istih razloga našao se u sukobu i s bratom Ivanom (Johanom) koji je bio oženjen poljskom princezom iz dinastije Jagelović i koji je također polagao pravo na Livoniju, stekavši niz utvrda na tom području. Od 1563. Švedska je u ratu s Danskom. Sedmogodišnji sjeverni rat, u kojem su na strani Danske još i Poljska i Lübeck, zapravo označava početak razdoblja neprekidnog ratovanja koje će potrajati 160 godina i tijekom kojeg će Švedska stalno ili ratovati ili se pripremati za rat. Za vladavine Ivana III. (1568. - 1592.) okončan je rat s Danskom, ali započinje dugotrajni rat s Rusijom, kojeg će okončati njegov nasljednik Sigismund Vasa (1592. - 1599.). Švedska je u tom ratu osvojila Narvu, te joj je Rusija najzad prisiljena priznati vlast u Estoniji (1595.), čime je potvrđen njezin status baltičke sile. Rusija, ipak, nije posve potisnuta s Baltika, a istodobno je u drugoj polovici 16. st. otvorena i tzv. sjeverna (arktička) ruta. Rusi su ondje 1584. godine utemeljili grad Arhangelsk, što je naišlo na žestoko neodobravanje Danske i Švedske.

Za kratko vrijeme Švedska i Poljska naći će se u personalnoj uniji, ali katolička prijetnja potaknut će Karla da intervenira protiv svojeg nećaka Sigismunda i da nakon dugotrajnog građanskog rata osobno preuzme vlast. Sigismund se povlači u Poljsku, ali i dalje polaže pravo na švedsko prijestolje kao legitimni nasljednik. To će uzrokovati dinastičke sporove i ratove između Švedske i Poljske koji će s prekidima potrajati do 1660. godine. Mogućnost katoličkog vladara na švedskom prijestolju ipak nije bila izgledna. Sinoda u Uppsali (1593.) čvrsto je potvrdila luteranstvo kao državnu vjeru i odredila smjer švedske konfesionalne politike. Karlo, posljednji sin Gustava Vase koji će ga naslijediti na prijestolju, nastupa kao zaštitnik protestantske vjere i prisvaja vlast. Vlast osvaja već 1599., porazivši Sigismunda, ali kraljem biva proglašen tek 1604. kao Karlo IX. (1604. - 1611.). Kao i braća, pokazivao je crte nasilnosti, netrpeljivosti, pa i ludila, te jednako nepovjerenje prema plemstvu koje za Karlove vladavine doživljava najveći teror još od vremena Kristijana II. To je osobito došlo do izražaja u Krvoproliću u Linköpingu (1600.) u kojem je eliminirao vodeće pripadnike plemstva koji su podržali Sigismunda. Njegov žestok i nestrpljiv karakter došao je do izražaja i na vanjskom planu. Osim dugotrajnog rata s Poljskom, umiješao se u sukobe za prijestolje u Rusiji, uslijed tamošnje krize vlasti, što je naravno naišlo na otpor Poljaka. Karlo je stoga sklopio

savez s Vasilijem Šujskim, jednim od pretendena na rusko prijestolje, ali je doživio težak poraz od Poljaka kod Klušina (1610.). U nastavku krize u Rusiji razmišljao je o postavljanju svojeg sina Karla Filipa na rusko prijestolje, ali su ti planovi s vremenom morali biti napušteni izborom Romanova. Radi svoje politike u arktičkom području Karlo se našao u sukobu i s danskim kraljem Kristijanom IV. (1588. - 1648.). Godine 1611. izbija tzv. Kalmarski rat između dva skandinavska kraljevstva koji će potrajati do 1613. Karlo IX. iznenada umire 1611. godine, ostavivši prijestolje svojem maloljetnom sinu Gustavu Adolfu koji je naslijedio i rat na tri različita bojišta.

Valja još naglasiti da su sukobi u skandinavskim kraljevstvima i baltičkom svijetu često odraz širih političkih zbivanja u Europi, iako Europa još nije bila uključena u rješavanje baltičkog pitanja tako aktivno kao u 17. stoljeću. Već je Gustav Vasa, primjerice, bio u iskušenju da pristane uz francusku dinastiju Valois, čiji je sukob s Habsburgovcima obilježio 16. stoljeće. Njegov protivnik Kristijan II. bio je oženjen kćerkom Karla V. i nasljedno je pravo prenio na svoje kćeri. Ipak, kao i danski kralj Kristijan III., i Gustav Vasa se izvlači iz tog sukoba. Švedska još nije bila na takvom stupnju razvoja da može utjecati na europsku politiku, ali to će se promijeniti za samo dvije generacije. I Karlo IX. bio je svjestan opasnosti koje su predstavljale veze Poljske s papinstvom, Bečom i Madridom, koji je nastojao ugušiti pobunu u Nizozemskoj, te je razmišljao o blokadi Sunda. Karlo je konstantno naglašavao taj aspekt borbe, dok je pokušavao izboriti vlast u Švedskoj, prikazujući se osobito među protestantskim vladarima kao zaštitnik luteranske vjere.⁸

Osim što u vanjskoj politici nisu pokazali mudrost i smirenost karakterističnu za vladavinu Gustava Vase, njegovi sinovi i nasljednici nisu naslijedili ni očev dar za monetarnu politiku niti sposobnost da za svoje planove barem prividno dobiju podršku plemstva. Odnosi s velikašima dosegli su najniže grane i samo su iz osjećaja dužnosti još pojedini velikaši, poput, Axela Oxenstierne, surađivali s kraljem. Državnu blagajnu opustošili su gotovo neprekidni ratovi. Älvsborg je izgubljen dva puta u ratovima s Danskom te je za njega trebalo platiti golemu otkupninu. Teret druge past će na leđa švedskog stanovništva u doba Gustava Adolfa i Oxenstierne po završetku Kalmarskog rata. Financije je opterećivala i rastrošnost Erika XIV. i Ivana III. koji su velika sredstva trošili na izgradnju dvoraca i financiranje umjetnosti, pokušavajući udahnuti dah renesanse mladoj i novoj monarhiji na sjeveru, koja je u tom smislu daleko zaostajala za europskim kontinentom. U tom razdoblju nastaju reprezentativni dvorci (Kalmar, Åbo, Gävle, Vadstena), a nastaju i novi gradovi, poput Helsinkija i Göteborga, uz starije srednjovjekovne gradove koji se uvelike razvijaju (Stockholm, Kalmar).

---

8 Roberts, Michael, Povijest 10, Doba apsolutizma (17. stoljeće), Zagreb, 2008, str. 623

Slika 3. Gustav Adolf

3. GUSTAV ADOLF I AXEL OXENSTIERNA (1611. - 1632.)

3.1. UNUTARNJE REFORME

Tek u navedenom razdoblju, za vladavine Gustava Adolfa, odnosno oko 1630. godine, možemo govoriti o usponu Švedske do statusa velike sile, što je i središnja tema ovog rada, međutim zasluga za to ne pripada samo njemu, već i Axelu Oxenstierni, kancelaru s najduljim stažem u švedskoj povijesti (1612. - 1654.), kojeg stoga namjerno ističem već u naslovu poglavlja. Reforme koje će obilježiti razdoblje između 1612. i 1632. zasluga su obojice i posljedica uspješne suradnje tog nevjerojatnog tandema, poznatog u historiografiji daleko izvan švedskih granica. To se odnosi i na unutarnje reforme u kojima je vodeću ulogu možda imao kancelar, ukoliko nije bila riječ o reformi obrazovanja i financijskim reformama u kojima se kralj osobito angažirao, ali i na vojne reforme koje su bile od posebnog značenja za Gustava Adolfa. Naposljetku kralj je u velikoj mjeri bio odsutan zbog brojnih ratova izvan Švedske, tako da su reforme bile neizvedive bez dobre suradnje s kancelarom i plemstvom kojem je Oxenstierna pripadao. I sam kancelar će se nakon kraljeve smrti morati osobno angažirati u vanjskoj politici i vođenju rata na kontinentu, tako da se zasluge za sve ostvareno do sredine 17. stoljeća svakako moraju pripisati obojici.

Godine 1612., kad je Gustav Adolf preuzeo vlast, Švedska je bila daleko od položaja velike sile. Državna je blagajna bila prazna, a zemlja je bila suočena s ratom s Danskom koji je Švedskoj nanio niz teških poraza, uključujući i ponovno osvajanje Älvsborga od strane Danaca. Istovremeno je trajao i rat na istoku, iako Rusija zbog smjene dinastije nije zasad predstavljala veću opasnost za Švedsku. Bilo je od presudne važnosti što prije okončati ratove započete za Karla IX., što će ubrzo biti i ostvareno, te prionuti reformama, kako bi državna riznica opet bila puna, a državni aparat reorganiziran i moderniziran, kako bi udovoljio novim zahtjevima i okolnostima u 17. stoljeću. Te su reforme često u drugom planu, kad se uzmu u obzir briljantna karijera i vojni uspjesi Gustava Adolfa, ali potonji ne bi bili mogući bez provedenih reformi kojima ću zato posvetiti prvi dio ovog poglavlja. O vanjskopolitičkim uspjesima Gustava Adolfa, kao i o Tridesetogodišnjem ratu bit će govora nešto kasnije.

Prva i najvažnija promjena bila je u odnosu kralja i plemstva, što je postalo vidljivo već prilikom krunidbe Gustava Adolfa 1612. godine. Krunidbena povelja otkriva kako plemstvo nije propustilo

priliku obnoviti svoje povlastice i poseban položaj koji je izgubljen za ranih vladara iz dinastije Vasa, a koje se spominju još u švedskoj *Magni Charti* iz 14. stoljeća. Plemstvo nije više namjeravalo tolerirati uzdizanje svjetovnjaka ili stranaca na vodeće položaje u državi, te vladavinu putem istih, već je zahtijevalo da se u Državno vijeće, ali i u sve druge važne urede i službe, mogu imenovati samo pripadnici švedskog plemstva. Kralj se morao obvezati da će poštivati vladavinu prava, tj. vladati prema zakonima, a potvrđena je i definirana uloga Vijeća s kojim se kralj mora savjetovati u slučaju svih važnih odluka, primjerice prilikom donošenja novih zakona, važnih vanjskopolitičkih odluka (o ratu i miru), ali i sazivanja Staleške skupštine. Potonje je posebno zanimljivo, jer su prethodnici Gustava Adolfa često zanemarivali Vijeće i oslanjali se isključivo na Skupštinu prilikom donošenja važnih odluka. Autori povelje su, dakako, bili švedski magnati, krupno plemstvo, u prvom redu Axel Oxenstierna, koji su nakon brutalne vladavine Karla IX., nastojali iskoristiti smjenu na prijestolju te mladost i neiskustvo novog kralja, kako bi ograničili kraljevu samovolju. Pogrešno bi ipak bilo tumačiti da je povelja nastojala umanjiti autoritet kralja, koji je i dalje vrhovni poglavar u državi i kojem je švedsko plemstvo bilo izrazito odano. Točnije je reći, kao što će praksa i pokazati, da je zahvaljujući dvjema iznimnim ličnostima nastupilo razdoblje suradnje između kralja i plemstva.⁹ U nekoj drugoj europskoj državi u okolnostima kakve su vladale za Ivana III. ili Karla IX., došlo bi do velikih društvenih potresa, ali švedsko plemstvo nije bilo tako brojno niti s takvim stupnjem samosvijesti, te se odlikovalo snažnim osjećajem dužnosti prema državi i vladaru. Vidljivo je to iz držanja Axela Oxenstierne za vladavine Karla IX. Povelja je isto tako naglašavala da članovi Vijeća i državni službenici moraju biti luterani. Luteranstvo je opet potvrđeno kao državna vjera. To je bio uvod u propise donesene 1617. godine u Örebrou, prema kojima su svi katolici morati napustiti zemlju, što je bio švedski odgovor na protureformaciju.

Godine 1611. prilike u zemlji nisu se previše razlikovale od prilika iz 1560. godine u doba Gustava Vase. Sustav je bio zastario i neadekvatan, gotovo u potpunosti u nadležnosti kralja. To je osobito bilo vidljivo na području sudstva, pa će ono biti prvo obuhvaćeno reformama iz 1614. - 1615. godine. Dotad je sud funkcionirao na principu da je zasjedao, gdje god je bio kralj sa svojom pratnjom. Nije postojala središnja institucija suda i kralj je osobno slušao sve tužbe svojih podanika. Tu će ulogu, ali samo kao konačna prizivna instanca, kralj zadržati sve do kraja 18. stoljeća, kad je utemeljen Vrhovni sud, ali odredbama iz 1614./1615. utemeljen je najprije Visoki sud (*Svea hovrätt*) sa sjedištem u Stockholmu, a kasnije su mu pridodani i sudovi u Åbou (Turku), Dorpatu (Tartu) i Jönköpingu. Preciziran je broj sudaca, način njihova izbora, trajanje sjednica, način donošenja odluka i niz drugih pravila.

---

⁹ Stiles, London, 1992, str. 42

Reforme su obuhvatile i Riznicu (*Kammaren*) uredbom iz 1618. godine, prema kojoj i ona postaje centraliziran ured sa strogim pravilima i procedurama, te sustavom evidencije koji gotovo da je onemogućavao pronevjere. Od posebnog značenja za Axela Oxenstiernu bio je ured Kancelarije (*Kansliet*) na čijem je čelu proveo preko četiri desetljeća, osobno sve nadgledajući, čak i kad je zbog vođenja rata dugo izbivao iz Švedske. Posebnom uredbom definirane su brojne ovlasti Kancelarije, čija je uloga da predstavlja kralja i djeluje u njegovo ime, kao i način imenovanja službenika u istoj, te važna odredba kojom Kancelarija zauzima središnje mjesto u upravi, jer je Kancelarija bila nadležna za izdavanje svih propisa, odluka i dokumenata u državi.

Kao što je vidljivo već iz Povelje iz 1612., Državno je vijeće preuzelo opet svoje prerogative. Ono je bilo od osobite važnosti u slučaju izbivanja kralja, pri čemu preuzima ovlasti vlade, a to je bio slučaj tijekom većeg dijela vladavine Gustava Adolfa. Isto vrijedi i u slučaju maloljetnosti vladara, kad ono preuzima funkciju vlade regenstva. Ima stalno sjedište u Stockholmu i ne zasjeda povremeno, već prema određenim procedurama. Sastav i ovlasti Skupštine staleža definirani su još 1617., pri čemu se oslanjalo na starije prakse. Plemstvo je i dalje, uz ostala tri staleža, zastupljeno u Skupštini, ali je odredbom iz 1626. podijeljeno u tri kategorije, odnosno tri razreda, predstavljena u novoj instituciji, *Riddarhusu* (Dom plemića ili vitezova): krupno plemstvo, barune i grofove zastupljene u Vijeću (ukupno 12 velikaških obitelji), zatim plemstvo povezano rodbinskim vezama s članovima Vijeća (23 obitelji) te preostalo, uglavnom sitno, plemstvo (92 obitelji). U *Riddarhusu* se, međutim, glasalo po razredima, a ne glavama, što je osiguravalo utjecaj krupnog plemstva, odnosno članova Državnog vijeća. U Staleškoj skupštini su i dalje zastupljena četiri staleža, procedure su također precizirane, ali je Gustav Adolf uveo i praksu sasatanaka s tajnim odborima, pri čemu bi izdvojio odabrane članove iz tri viša staleža, kako bi ispitao javno mnijenje, ali ih i pridobio za svoje političke ideje. Odbori su u izvjesnoj mjeri bili sredstvo kraljevske propagande.

I lokalna je uprava doživjela značajne promjene. Zemlja je 1621. podijeljena na 23 okruga na čelu s državnim službenicima (*ståthållare*) koji su prvenstveno vodili računa o prikupljanju poreza, a za svoj su rad primali plaću i bili odgovorni središnjoj vlasti u Stockholmu.

Reforme su obuhvatile i kler, čija je glavna zadaća bila vođenje župnih registara. Ti su registri bili od velike važnosti u uvjetima neprekidnog ratovanja, s obzirom da se sastav vojske nije bitno mijenjao. I dalje je počivala na sustavu popisivanja i novačenja, samo uz preciznije definirane prostorne jedinice i procedure. O tome će još biti govora. Svećenstvo je također imalo ulogu kraljeva glasnogovornika. Bilo je zaduženo senzibilizirati javnost za kraljeve odluke i politiku, što nije bila laka zadaća uslijed neprekidnih ratova, ali je istodobno zastupalo i interese seljaštva pred

kraljem. U tom smislu ne treba ih doživljavati samo kao sredstvo kraljevske propagande, već više kao posrednika između središnje vlasti i podanika.¹⁰

Posebnu pažnju Gustav Adolf pridavao je reformama obrazovanja, kao i gospodarskim i financijskim reformama. Široke reforme središnje i lokalne uprave te sudstva provodile su se teško i sporo zbog nedostatka kadra. Ne samo da nije bilo dovoljno stručnih pravnika ili poznavatelja klasičnih i živih jezika, neophodnih u diplomaciji onog vremena, nego je dobar dio službenika bio posve nepismen. Zbog toga se kralj posebno posvetio tim reformama, uvodeći od 1623. godine gimnazije (*gymnasium*) kao sekundarno školstvo koje je trebalo obrazovati neophodan kadar, ali i usmjeravati ih prema visokom školstvu. Sveučilište u Uppsali dobilo je velike donacije, uključujući i dobar dio kraljevih osobnih posjeda, kako bi imalo financijsku bazu potrebnu za daljnji razvoj. Za samo desetak godina ugled Sveučilišta se popravio i na njemu je studiralo oko tisuću studenata, mnogi uz kraljeve stipendije. Godine 1632. osnovano je i Sveučilište u Dorpatu, kako bi se obrazovao kadar za baltičke zemlje. Naravno da rezultati nisu ostvareni preko noći, ali su udareni temelji koji će već do 1660. godine doprinijeti da Švedska ima birokraciju koja je bila uzor mnogim drugim europskim državama. Sve se više plemstvo, ali i drugi staleži, uključeni u ove procese, pretvaraju u klasu profesionalnih državnih službenika lojalnih kralju i državi. To je bila zasluga reformi Gustava Adolfa i Oxenstierne, koje će svoj puni doseg doživjeti u drugoj polovici 17. st.

Praznu blagajnu, nakon gubitka Älvsborga, mira s Dancima i nove otkupnine, te uslijed stalnih ratova, kralj je nastojao napuniti gospodarskim i financijskim reformama po uzoru na Gustava Vasu. Švedska postaje vodeći proizvođač bakra i željeza, a rudarstvo i metalurška industrija unaprijeđeni su dovođenjem iskusnih stranih stručnjaka, u prvom redu Valonaca i Nizozemaca, te velikim ulaganjima. Usprkos takvom razvoju i prihodima koji su ostvareni, te oporezivanju i uvođenju novih poreza, ali i drugim prihodima koje su donijeli ratni uspjesi, novaca je uvijek nedostajalo u državnoj blagajni. Zato će za Gustava Adolfa započeti proces koji je obilježio 17. stoljeće i znatno utjecao na odnose kralja, Vijeća i ostalih staleža (Skupštine). Kralj je u nedostatku sredstava davao krunske posjede plemićima ili poduzetnicima u zamjenu za financijsku pomoć i zajmove ili kao plaću za njihove ratne i druge zasluge. Vjerovalo se da će ti posjedi, sada u privatnom vlasništvu, biti racionalnije korišteni i produktivniji, ali se dugoročno pokazalo da će kruna time izgubiti značajan dio sredstava. Taj je proces u sebi skrivao i druge opasnosti.

Naposljetku treba svakako spomenuti vojne reforme, koje su za zemlju koja je svoj ugled stjecala i održavala sposobnošću da vodi ratove, bile od posebnog značenja. One su obuhvaćale sve rodove vojske, naoružanje, ali i taktičke reforme, te je glavnu ulogu u njihovoj realizaciji imao, dakako,

---

10 Lockhart, London, 2004, str. 32

Gustav Adolf. I u vojnim se reformama kralj oslanjao na iskustvo svojih prethodnika, koristeći postojeći model *utskrivninga* iz vremena Gustava Vase, Erika XIV. i Karla IX., ali ga je Gustav Adolf odredbom iz 1620. korjenito reformirao. U Kalmarskom se ratu pokazala da je nacionalna vojska taktički nespremna, nedovoljno disciplinirana i inferiorna u srazu s danskim protivnikom. Gustav Adolf odlučio se sve muškarce starije od 15 godina obuhvaćene registrima podijeliti u lokalne jedinice, tzv. *rote*, koje su se sastojale od 10 muškaraca svaka (20 ukoliko se radilo o *frälsebönder*). Svaka je *rota* prilikom novačenja davala jednog vojnika, ali novost je bila u tome što se novačenje više nije provodilo stihijski, već su se jedinice vojske temeljile na teritorijalnom principu. To je u praksi pojačavalo osjećaj zajedništva među vojnicima. Vodio se računa o obuci i boljem stanju pripravnosti vojske, te da na zapovjednim mjestima budu vojnici iz iste sredine. To je povećavalo lojalnost i učinkovitost vojnika. Kao i na primjeru birokracije, ove reforme Gustava Adolfa postupno su švedsku vojsku pretvorile u profesionalnu vojsku odanu kralju i državi. Naravno da su postojale elitne trupe u okviru domaće stajaće vojske i te su sudjelovale u svim ratovima Gustava Adolfa, čak i kad se u Tridesetogodišnjem ratu vojska uglavnom sastojala od stranih plaćenika. Tradicionalnu konjicu utemeljenu na plemićkoj obvezi da vojno pomažu kralja (*rusttjänst*), a koja više nije bila dovoljno efikasna, zamijenila je moderna konjica bazirana na dobrovoljnom principu. Reforme rodova artiljerije uključivale su u prvom redu nove vrste naoružanja, prije svega lake puške koje su omogućavale veću pokretljivost vojske. Isto je vrijedilo i za pješadiju i konjicu, što se pokazalo dobitnom kombinacijom. Ovim promjenama treba pridodati taktičke reforme po uzoru na Mauricea iz Nassaua u kombinaciji sa spremnošću Gustava Adolfa da eksperimentira i riskira u tijeku borbe. Time je švedska vojska mogla stati uz bok jačim i uglednijim vojskama na kontinentu, te im zadati i teške poraze, primjerice 1631. u bici kod Breitenfelda u Tridesetogodišnjem ratu. Gustav Adolf bio je sjajan taktičar, ali i neustrašiv vojnik i vođa, nadahnuće svojim vojnicima, o čemu je nastao čitav niz biografija i hagiografija u proteklih nekoliko stoljeća.¹¹

Veliku je pažnju Gustav Adolf pridavao i razvoju vojne mornarice, te je švedska flota krajem njegove vladavine brojala oko stotinjak brodova. Bio je prvi švedski kralj koji je zapovijedao brodom na moru, ali zasluge za razvoj mornarice i veću disciplinu pripadaju admiralu Karlu Karlssonu Gyllenhielmu i njegovu pomoćniku Klasu Flemingu. Ipak, ponos švedskog kraljevstva, brod *Vasa*, potonuo je tijekom svojeg prvog putovanja u stockholmskoj luci 1628. godine, ne prešavši niti nautičku milju, a švedska mornarica ne samo da nije mogla parirati danskoj koja je bila vodeća na Baltiku, nego je u jednoj pomorskoj bici poražena čak i od poljske flote. Značenje flote za

---

11 Lockhart, London, 2004, str. 22

Švedsku je prvenstveno bilo u prebacivanju ljudstva, naoružanja i namirnica tijekom dugotrajnog rata u Njemačkoj, bez čega angažman Švedske u tom ratu uopće ne bi bio moguć.

3.2. VANJSKA POLITIKA

Neprijatelji Gustava Adolfa bili su isti kao i njegovih prethodnika: Danska, Poljska i Rusija. Ratove sa sve tri sile naslijedio je od svojeg oca Karla IX. U prvim godinama vladavine situacija na istoku je bila mirna, a neposredne borbe vodile su se samo s Danskom, i to uglavnom na švedskom teritoriju. Do 1612. Danci su osvojili Kalmar i Älvsborg, ali nisu mogli zadati odlučujući udarac Šveđanima na kopnu, gdje su se borbe pretvarale u iscrpljujući pozicijski rat, pa su i sami bili zainteresirani za sklapanje mira, što je naposljetku posredstvom Engleza 1613. i ostvareno mirom u Knärödu. Činilo se da mirovni ugovor predstavlja trijumf Danaca. Gustav Adolf se odrekao očevih pretenzija u arktičkom području, a Kristijan IV. je za Älvsborg zahtijevao otkupninu od milijun *riksdalera* u idućih šest godina, uvjeren da, iscrpljena i na rubu bankrota, Švedska ne može platiti novu otkupninu, te će jedini švedski teritorij na Sjevernom moru time biti pripojen Danskoj. Švedskoj je pak ugovorom potvrđeno pravo slobodnog prolaska kroz Sund kao i neke druge povlastice na Baltiku. Premda je Danska ovime potvrdila položaj vodeće sile na Baltiku, a strah Švedske od potpunog teritorijalnog okruženja i blokade, zbog potencijalnog gubitka Älvsborga, bio stvarniji nego ikad, pokazalo se da je Danska vrlo usamljena. Naime, zapadnoeuropske sile, u prvom redu Nizozemska i Engleska, počinju voditi sve aktivniju politiku na Baltiku koja se uglavnom svodila na to da nijedna sila ne smije ojačati do te mjere da ima monopol i kontrolu nad Sundom i baltičkom trgovinom. U tom smislu Nizozemska sklapa savez sa Švedskom i šalje velike svote novca kao predujam za švedske isporuke bakra, zahvaljujući čemu je Švedska isplatila otkupninu za Älvsborg na vrijeme. Godine 1625. Kristijan je ponovo razmišljao o napadu na Švedsku, ali se mudro odlučio za diplomaciju i politiku mira, jer su se odnosi snaga na Baltiku promijenili.¹² To će najbolje ilustrirati intervencije dvaju skandinavskih kraljevstava u Tridesetogodišnjem ratu: Danska će se nakon vojnog poraza nastojati što brže i bezbolnije izvući iz sukoba, a švedske će vojske protutnjati Njemačkom i Gustavu Adolfu pribaviti besmrtnost među suvremenicima. Ta je nova snaga počivala na vojnim uspjesima koji su u međuvremenu ostvareni na istoku.

---

¹² Roberts, Zagreb, 2008, str. 629

Rusija je prolazila krizu vlasti, te se na njenom prijestolju u jednom desetljeću izmijenilo osam različitih vladara, među njima i poljski i švedski kandidati za prijestolje, prije nego će izbor pasti na Romanove 1617. godine. Smjena dinastije onemogućavala je Rusiju da vodi aktivnu politiku na Baltiku i predstavlja ozbiljnu prijetnju za Švedsku. Rat u Rusiji razvukao se godinama, bez odlučujućeg pobjednika, pa su Englezi i Nizozemci posredovali i u ovom sukobu, zabrinuti za baltičku trgovinu. Gustav Adolf se odrekao ruskog prijestolja, kao i monopola na trgovinu ruskim rijekama, o čemu je maštao još Ivan III., ali je mirom u Stolbovi (1617.) izvukao velike koristi za Švedsku: Švedskoj su pripojeni Ingrija i provincija Kexholm, čime je Rusija potpuno odsječena od Baltika. Švedska je u potpunosti zavladała Finskim zaljevom i švedsko baltičko Carstvo sve je više postajalo stvarnost. Ruska prijetnja za dulje je vrijeme odbačena. Preostala je još samo Poljska, na čijem je čelu bio stari protivnik, Gustavov brat Sigismund, koji se još uvijek nije odrekao prava na švedsko prijestolje.

Povod za sukob s Poljskom, osim u dinastičkom, našao se i u starom sporu oko Livonije, ali i u svezi sa strahom od katoličke hidre koja je bila sve bliže Baltičkom moru. Poljska je održavala žive veze s carem u Beču i papinstvom, a isusovac Laurentius Nicolai, u Švedskoj poznat pod nadimkom *Klosterlasse*, vratio se početkom 17. stoljeća u Švedsku. Papinstvo je bilo zainteresirano za *Missio Suetica*, vraćanje Švedske u krilo Katoličke Crkve, a Gustav Adolf se, poput svojeg oca i djeda, grozio te mogućnosti koja je početkom 17. st. poprimala sve ozbiljnije obrise. U tom kontekstu treba promatrati i njegovu odluku da intervenira u Tridesetogodišnjem ratu. Poljska je početkom 20-ih godina 17. stoljeća bila zauzeta borbom s Osmanlijama na jugu, te je Gustav Adolf smatrao da treba iskoristiti trenutak slabosti Poljske. Provalio je u Livoniju i godine 1621. zauzeo Rigu, jednu od najvažnijih luka na Baltiku koja će za idućih stotinu godina ostati pod švedskom vlašću. Do 1625. je osvojio Dorpat i čitavu Livoniju, da bi najzad provalio u Istočnu Prusku (dio Poljske), gdje je osvojio nova područja prije nego je poražen od carsko-poljskih snaga na Visli. Uvjeti primirja iz 1629. bili su vrlo povoljni za Švedsku. Ne samo da je zadržala osvojene posjede u Livoniji, nego je imala pravo ubirati carine od trgovine na Visli i Njemenu, što je odgovaralo godišnjem švedskom prihodu od poreza. Primirje je sklopljeno na šest godina (do 1635.) i u tom je razdoblju Švedska trećinu svojih prihoda ostvarila od carina na poljskim rijekama.¹³ Otuda velika posvećenost Oxenstierne ovoj zadaći o čemu je osobno vodio računa, ali i njegovo nezadovoljstvo kad je primirje produljeno na 25 godina pod novim okolnostima za Švedsku. Toliko će potrajati i dinastički sukob između dva kraljevstva, koji je konačno okončan mirom u Olivi (1660.).

---

13 Stiles, London, 1992, str. 47

Kao što sam već naznačio ranije u poglavlju, nakon svih ovih sukoba Gustav Adolf odlučio se 1630. i na intervenciju Švedske u Tridesetogodišnjem ratu koji je od 1618. harao njemačkim zemljama. Bio je to rat protestantskih država i prinčeva koji su nastojali postići što veću političku samostalnost od habsburškog cara koji je predstavljao utvrdu katoličanstva. Vjerska pitanja igrala su važnu ulogu u tom sukobu, pa i u odluci Gustava Adolfa da se u njemu angažira, ali pogrešno bi bilo Tridesetogodišnji rat tumačiti kao vjerski rat, kao što je slučaj u starijoj historiografiji. Radilo se ujedno i o geopolitičkom sukobu velikih sila za prevlast na kontinentu, što je najbolje vidljivo iz politike katoličke Francuske. Taj je sukob pružio Švedskoj priliku da se afirmira i uključi u krug tih sila, pa je i to jedan od mogućih razloga uključivanja Švedske u rat. Tijekom 20-ih godina razmišljalo se o zajedničkoj dansko-švedskoj intervenciji, ali Švedska nije željela prepustiti primat Danskoj u tom savezu, a bila je zauzeta i borbom protiv Poljske, koju je smatrala dijelom tog sukoba, zbog veza Poljaka s Bečom, Madridom i Rimom. Izbor njemačkih prinčeva pao je najprije na Dansku, što je bilo logično, s obzirom na ugled Danske i Kristijana IV., ali i činjenicu da je on, kao vojvoda od Holstein-Segeberga, bio jedan od prinčeva, *membrum imperii*, i time pozvaniji da bude na čelu njihove lige. Danska se uključila u rat 1625. godine, koji se pretežno vodio na području Donje Saske, ali je već 1627. carska vojska zauzela Wismar na obalama Baltika te provalila na poluotok Jylland. Car je već razmišljao o izgradnji carske flote na Baltiku, što je bilo i u interesu Španjolske u želji da privede kraju dugotrajni sukob s Nizozemskom. Oba skandinavska kraljevstva bila su šokirana ovakvim razvojem događaja koji je predstavljao opasnu povredu doktrine *dominium maris Baltici* koja je podrazumijevala da nijedna strana flota ne smije biti prisutna na Baltiku. Sada konačno dolazi do suradnje Danske i Švedske, unatoč protivljenju Oxenstjerne, te zajednička akcija Gustava Adolfa i Kristijana IV. omogućuje da barem posljednja njemačka luka na Baltiku, grad Stralsund, ne padne u ruke carskih trupa. Unatoč tom uspjehu, Danska je nastojala da se što prije izvuče iz tog sukoba i u tome je uspjela, uz vrlo povoljne uvjete, ne izgubivši ni dio svojih teritorija, jer su se Habsburgovci užasavali mogućnosti dansko-švedske koalicije. Treba imati na umu da je na ovakvu odluku Kristijan IV. bio prisiljen od strane plemstva u Vijeću, te da nije raspolagao takvim utjecajem na aristokraciju ili šire slojeve i javno mnijenje, kao Gustav Adolf u Švedskoj. U tome dolazi do izražaja značaj provedenih reformi i uspješna suradnja kralja i plemstva u švedskom kraljevstvu. U svakom slučaju, Kristijan je prepustio primat Švedskoj i Danska time zauvijek gubi prevlast na Baltiku, kakav god bio ishod rata. Poraz Švedske značio bi automatski katastrofu i za Dansku, a pobjeda Švedske novi odnos snaga na Baltiku u kojem Danska više ne bi imala primat.¹⁴

---

14 Roberts, Zagreb, 2008, str. 631

Gustav Adolf je, zahvaljujući svojem govorničkom, vojničkom i državničkom daru, sredinom 1630. pridobio i Vijeće i sve staleže, te široku javnu podršku onih koji će podnijeti najveći teret rata, te je vojna intervencija u Njemačkoj mogla započeti. Oko 14 tisuća vojnika švedska je ratna flota u lipnju prebacila u Peenemünde na njemačkoj obali. Švedska se u rat uključila u pomalo čudnoj fazi rata, tako da nije odmah došlo do izravnih borbi. Carska je vojska bila zauzeta borbama za nasljedstvo Mantove. Bilo je to ipak zatišje pred buru. Osim što nije imao konkretnih planova, Gustav Adolf nije imao niti saveznika. Nizozemska i Engleska su bile zauzete vlastitim problemima, a Francuska, premda zainteresirana za sukob, nije još bila otvoreno uključena, nego je obećavala financijsku pomoć, naravno budu li ispunjeni njeni ciljevi i interesi. Ni među njemačkim državicama i prinčevima Gustav nije imao saveznika, izuzev Pomorja, koje je služilo kao logistička baza za švedsku vojsku, te Magdeburga i Hessen-Kassela. To je u praksi značilo da je Švedska ušla u rat bez ijednog pravog saveznika, što objašnjava težak ton govora Gustava Adolfa u Riksdagu, prije nego je napustio Švedsku, te pisama koja je iz Njemačke pisao Oxenstierni.

General Wallenstein, koji je nanio poraz Danskoj, zamijenjen je u međuvremenu, na zahtjev njemačkih prinčeva koji su podržavali Katoličku ligu, feldmaršalom Tillyjem koji je prethodno bio zapovjednik vojske Katoličke lige. Grof Tilly se početkom 1631. odlučio na opsadu Magdeburga, protestantskog grada, kako bi ih kaznio za savezništvo sa Švedskom, ali i iskušao spremnost Gustava Adolfa na borbu. Bez pomoći Brandenburga ili Saske, Gustav Adolf nije uspio priteći u pomoć svojem savezniku, te je carska vojska osvojila Magdeburg u svibnju 1631. Grad je spaljen i opljačkan, a preko 20 000 njegovih stanovnika je pobijeno. To je trebalo odaslati poruku protestantskim prinčevima, ali efekt je bio suprotan i Gustav Adolf je sad konačno mogao računati na pomoć Brandenburga, ali i saskog kneza-izbornika, čije je granice Tilly prethodno počeo ugrožavati. Početkom 1631. sklopljen je konačno i sporazum s Francuskom koja se obvezala na financijsku pomoć od 400 000 riksdalera godišnje, pod uvjetom da 36 000 švedskih vojnika budu stalno stacionirani u Njemačkoj. Nakon što je obnovio vlast knezova u Mecklenburgu, prethodno poraženih od carske vojske (1628.), Gustav Adolf pohitao je u pomoć Saskoj, gdje se, predvodeći po prvi put brojniju i jaču vojsku, odlučio na otvorenu bitku s carskom vojskom. U bici kod Breitenfelda (7. rujna 1631.) švedsko-saske snage raspolagale su s 42 000, a Tillyjeva carska vojska s 33 000. Tillyju je pošlo za rukom razbiti saske snage, koje su napustile bojište, ali je glavnina švedske vojske (oko 24 000 vojnika) uspjela, zahvaljujući taktičkoj inovativnosti Gustava Adolfa, protunapadom razbiti Tillyjevu vojsku. Bio je to veliki udarac za habsburškog cara, a golema moralna i vojna pobjeda Gustava Adolfa, koji se nalazio na vrhuncu svoje karijere.

U nastavku rata Gustav Adolf se nije odlučio razbiti ostatke Tillyjeve vojske, već se povući prema jugu, kako bi se vojska odmorila i obnovila zalihe u krajevima koji su bili gotovo netaknuti ratom. Vodio se više logističkim odlukama, nego konkretnim planovima. Ostaci Tillyjeve vojske, s druge strane, boravili su u Donjoj Saskoj i Vestfaliji koje su bile opustošene ratom, ali je car uskoro počeo okupljati novu vojsku. Gustav Adolf je do kraja 1631., povlačeći se prema jugu, osvojio Würzburg, Frankfurt, Worms i Mainz, što je značilo da je osvojio otprilike polovicu Njemačke. U Mainzu je postavio vojni stožer i ondje odlučio prezimiti do 1632. Švedska je vojska davno napustila svoju bazu u Pomorju te se u ovoj, ali i u budućim fazama rata uzdržavala taktikom *bellum se ipsum alet*. Prema predaji, protestantske su vojske pokazale veću disciplinu i toleranciju, nego katoličke, ali tome ne treba, ipak, pridavati veći značaj. To je donekle vrijedilo, dok je Gustav Adolf bio živ, ali do kraja rata njemačke su zemlje bile posve opustošene i opljačkane djelovanjem svih vojski. Gustav Adolf je pokazao veću toleranciju prema katolicima u Njemačkoj, nego u Švedskoj, a važno je napomenuti da je već u ovoj fazi rata morao računati i na plaćenike, jer sama domaća vojska nije mogla udovoljiti zahtjevima ratovanja u Njemačkoj. O motivima i planovima Gustava Adolfa u ovoj fazi rata postoje različita mišljenja i teorije, a isto vrijedi i kad su u pitanji općeniti motivi za švedsku intervenciju u ratu, pa bi o tome svakako trebali napisati nekoliko redaka.

U vrijeme kad se Švedska tek spremala za intervenciju u Tridesetogodišnjem ratu protestantska je propaganda stvarala lik mitskog spasitelja, *Lava sa sjevera*, koji će spasiti njemačke protestantske države od katoličkog cara koji ih je ugnjetavao. U stvarnosti, kako za Gustava Adolfa, tako i za Oxenstiernu, intervencija je prvenstveno bila povezana sa sigurnosnim razlozima, s obzirom da se carska vojska pojavila na Baltiku. Naravno da je vjerski element bio dio tih razmišljanja, jer je postojala prijetnja od prisilne konverzije Švedske na katoličanstvo za koju su bili zainteresirani papinstvo, poljski kraljevi, ali i Beč i Madrid, kao njihovi saveznici. Rasprave o tome jesu li motivi za intervenciju bili vjerski ili politički čine se besmislenima, jer je jedno bilo neodvojivo od drugog u Europi 17. stoljeća. Sami govori Gustava Adolfa pred staležima prije odlaska u rat naglašavali su političke motive i sigurnost kraljevstva, a tek je kasnije po dolasku u Njemačku i sam prihvatio protestantsku propagandu, kako bi pridobio saveznike. Za Oxenstiernu je rat uvijek bio političke prirode, borba protiv Habsburgovaca, tako da nije imao nikakvih skrupula potpisati sporazum s katoličkom Francuskom, kako bi Švedska iz rata izašla kao pobjednica. Neki su povjesničari nastojali motive prikazati kao ekonomske, da bi se osigurala baltička trgovina. To je također jedan od mogućih elemenata rata, ali svakako ne jedini ili presudan. Kako je rat odmicao, naravno da su se motivi mijenjali i revidirali. Dobar dio ratnog puta Gustava Adolfa u Njemačkoj morao je slijediti i logističke zahtjeve ratovanja. Iscrpljena vojska trebala je odmor i obnovu namirnica i zaliha za

daljnje ratovanje. Nakon bitke kod Breitenfelda i zauzimanja pola Njemačke, očito je da su i ambicije Gustava Adolfa narasle. Počeo je razmišljati o Ligi njemačkih prinčeva pod svojim vodstvom, a jednom je čak, govoreći o sebi, upotrijebio carski naslov. Zbog toga su stariji povjesničari smatrali da je razmišljao o osvajanju Beča i uzimanju carskog naslova Svetog Rimskog Carstva. Ta mogućnost nije bila bez izgleda nakon Breitenfelda, ali se ipak ne može potkrijepiti činjenicama. Vjerojatnije je da je Gustav Adolf razmišljao o stvaranju švedskog Carstva u Njemačkoj, kako bi osigurao teritorijalnu sigurnost svoje zemlje, slično kao što je u prošlosti učinio na Baltiku u strahu od Rusije ili Poljske. U svakom slučaju, kako je rat odmicao, njemački su prinčevi bili sve više umorni od njegove prisutnosti i zahtjeva, te se spasitelj protestantizma činio kao slabiji izbor nego car u Beču. Ono što je za njih bilo posebno frustrirajuće je da niti Gustav Adolf niti Axel Oxenstierna nisu bili spremni pregovarati o miru, dok carske snage nisu posve poražene i dok Švedska ne osigura nove teritorijalne dobitke, dijelom kao odštetu (*satisfactio*) za ratne troškove i gubitke, ali i da bi se tim teritorijima u svojstvu graničnog pojasa Švedska osigurala od carskih pretenzija na Baltiku (*assecuratio*). Dva su ključna cilja (*satisfactio* i *assecuratio*) zapravo neodvojiva jedan od drugog,¹⁵ te će biti glavni švedski zahtjev sve do kraja rata.

Početak 1632. Gustav Adolf raspolagao je vojskom od 100 000 ljudi te je, protivno francuskim zahtjevima, planirao napasti Bavariku, ukloniti vojvodu Maksimilijana, sukobiti se u tijeku borbi s carskom vojskom te najzad provaliti u habsburške nasljedne zemlje i diktirati caru mirovne uvjete u Beču. Isprva je švedska vojska imala uspjeha u Bavarskoj, Tilly je od posljedica ranjavanja umro, ali je njegova vojska još uvijek bila gotovo netaknuta kod Ingolstadta. Sad je na čelo carske vojske vraćen ranije opozvani Wallenstein te su se dvije vojske sukobile kod Nürnberga. Ondje je švedska vojska doživjela svoj prvi poraz, te je iz logističkih razloga bila prisiljena na povlačenje prema jugu. Wallenstein je pak odlučio udariti na Sasku, kako bi ju izolirao od njenih saveznika, pa se Gustav Adolf odlučio na pokret prema sjeveru, kako bi osujetio njegove planove. Dvije su se vojske najprije sukobile kod Naumburga, a u nastavku borbi kod sela Lützen, nedaleko od Leipziga, gdje je došlo do velike i krvave bitke dana 6. studenog 1632. Premda je bitka predstavljala veliku švedsku pobjedu, među palima u bici je bio i švedski kralj Gustav Adolf. Vijest o njegovoj smrti u borbi izazvala je nevjericu u Švedskoj, ali i na dvorovima diljem Europe. Tridesetogodišnji rat ući će u novu fazu, a ratovanje u Njemačkoj na sebe će preuzeti kancelar Oxenstierna.

---

15 Stiles, London, 1992, str. 53

Axel Oxenstierna – c.1633 by D. Dumonstier

Slika 4. Axel Oxenstierna

4. VLADA REGENTSTVA I KRAJ TRIDESETOGODIŠNJEG RATA (1632. - 1644./1648.)

Smrću Gustava Adolfa Axel Oxenstierna našao se pred dvostrukim problemom: nastavkom rata u Njemačkoj u trenutku kad situacija nije bila najpovoljnija po švedsku vojsku, i to bez njezina vrhovnoga zapovjednika, koji je bio nadahnuće svojim trupama, te formiranjem vlasti u zemlji iza čijeg su kralja ostale njegova neurotična udovica, koju je sam Gustav Adolf isključio iz bilo kojeg oblika vlasti, te šestogodišnja kći. Pitanje njezina nasljedstva nije bilo sporno, ali proći će 12 godina prije nego Kristina postane punoljetna i preuzme vlast. Srećom Axel Oxenstierna bio je iskusan državnik, najbolji kojeg je Švedska dotad imala, kreator reformi zajedno s Gustavom Adolfom, kojima su postavljeni dobri temelji za razdoblje *interregnuma*, a imao je i ratno iskustvo u Pruskoj, Poljskoj te njemačkim zemljama, barem kad je u pitanju formiranje civilne vlasti na tim područjima te financiranje vojske i ratnih troškova. Kao što kaže M. Roberts, Oxenstierna će u razdoblju nakon 1632. morati biti i Oxenstierna i Gustav Adolf¹⁶, iako su mu reforme sigurno bile više pri srcu nego vođenje dugog i skupog rata. Oxenstierna naravno nije vladao niti vodio ratne operacije sam, ali je preuzeo vodeću ulogu na oba područja. Prije nego se posvetim nastavku Tridesetogodišnjeg rata, valja svakako pogledati kako je Oxenstierna riješio unutrašnja pitanja, odnosno oblik vlade koja će preuzeti vlast u zemlji za trajanja *interregnuma*.

Kao što smo vidjeli, u prethodnom su razdoblju postavljeni dobri temelji, tako da Oxenstierna i nije imao tako tešku zadaću. Reforme započete s Gustavom Adolfom doveo je do prirodnog završetka, ostvarivši pritom još pokoji dobitak za aristokraciju. Njihove su reforme i tako bile zamišljene i provedene da osiguraju funkcioniranje vlasti u slučaju izbivanja kralja, što je bio slučaj za gotovo čitave vladavine Gustava Adolfa. Novi zakonski okvir Oxenstierna je predložio 1634. godine. Taj je dokument pod nazivom *Oblik vlade (Regeringsformen)* još više naglasio ulogu krupnog plemstva. Staleška skupština i Državno vijeće u svom punom sastavu ne bi se sastajali, ako za to nema potrebe, već je vođenje države preuzela vlada u kojoj su bili najviši državni dužnosnici. Oni su bili na čelu pet novouređenih kolegija koji su, donekle, bili nalik današnjim ministarstvima. Neki od kolegija nastavljali su se na starije tradicije, odnosno već postojeće urede, ali uvedeni su i novi. Radi se redom o: Kancelariji, Riznici, Visokom sudu, Ratnom kolegiju (*Krigskollegiet*) te Admiralitetu (*Amiralitetet*). Potonja dva dodana su uredima koji su reformirani još za Gustava Adolfa. Kasnije su utemeljena još dva: *Bergskollegiet* (1637.) zadužen za rudarstvo i

---

16 Lockhart, London, 2004, str. 58

Kommerskollegiet (1651.) za trgovinu. Na čelu tih kolegija bili su najviši dužnosnici, čije su titule također poznate otprije, neke još iz kasnog srednjeg vijeka: *kansler*, *drots*, *marsk* itd. Oni su bili članovi Vlade, odnosno Vijeća regentstva, nešto kao uži kabinet Državnog vijeća, kojeg su svi redom bili članovi. Vodeću je ulogu u vladi, dakako, imao kancelar, odnosno Axel Oxenstierna. S obzirom da su u vladi bili i njegov brat te dva bratića, utjecaj obitelji Oxenstierna na donošenje najvažnijih odluka bio je osiguran. Ipak, treba naglasiti da je kancelar imao i neprijatelja koji su bivali sve glasniji, kako je rat u Njemačkoj bivao sve dulji, skuplji i naizgled bez koristi za Švedsku, te nije uvijek uspijevaao pridobiti Vijeće za soje odluke.

Nakon Povelje iz 1612., *Regeringsformen* iz 1634. godine bio je daljnji korak prema konstitucionalizmu, odnosno naglašenijoj ulozi plemstva i njihovih organa vlasti, a ograničavanju kraljevih ovlasti i samovolje koja je karakterizirala ranije vladare iz dinastije Vasa. Staleška je skupština prihvatila sve ove prijedloge, čime je uspostavljena oligarhija. Ipak, kako ističe Lockhart, predloženi okvir imao je mnogo prednosti od kojih je najvažnija da je švedsko plemstvo transformirano u profesionalnu administraciju koja je bila među najmodernijima u Europi. Ona je imala svoje stalno sjedište u Stockholmu, a sve su procedure strogo utvrđene, što je utjecalo na učinkovitost državnog aparata i uprave. Svi su dužnosnici imali svoje pomoćnike koji su morali biti kompetentni za određena područja, npr. u Kolegiju rata nisu mogli biti ljudi koji nisu imali vojničko iskustvo. Ovlasti su bile vezane uz određene urede i službe, a ne pojedince, a središnja je uprava bila dobro povezana s lokalnom preko institucije *landshövdingara*, koji su bili na čelu lokalnih jedinica odnosno okruga, kao ranije *ståthållare*.¹⁷ Pogrešno bi, ipak, bilo vjerovati da je sve teklo glatko i da su promjene zaživjele preko noći. To najbolje pokazuje da su kolegiji i službenici i za najmanje sitnice tražili savjet i sankciju od Oxenstierna koji je bio odsutan zbog rata u Njemačkoj. Ali ipak reforme će dugoročno stvoriti jednu od najmodernijih i najstručnijih birokracija u Europi, a švedski će model poslužiti i Petru Velikom prilikom njegovih reformi u Rusiji u 18. stoljeću.

Između 1632. i 1636. Axel Oxenstierna izbjivao je iz Švedske zbog Tridesetogodišnjeg rata. Ondje je nastojao rat privesti kraju, ali ne bez odgovarajućih dobitaka za Švedsku, u smislu prije izloženih ciljeva (*satisfactio* i *assecuratio*). Najveći problem predstavljalo je uzdržavanje vojske od 100 000 ljudi koje je trebalo odmah platiti. Troškovi su višestruko premašivali godišnje švedske prihode od poreza i carina. Valjalo je napraviti uštede te pronaći sredstva da se isplate plaće i namire dugovi. U tom je trenutku švedska vojska bila uglavnom sastavljena od plaćenika, a rat više nije mogao hraniti sebe, jer se ratna sreća posve promijenila. Godine 1633. Oxenstierna je predložio značajne uštede: otpuštanje većine vojske te zadržavanje samo manjih garnizona na ključnim točkama na jugu i

---

¹⁷ Lockhart, London, 2004, str. 60

zapadu te domaće vojske na sjeveru u Pomorju i Pruskoj, kako bi se Švedska osigurala od mogućih upada poljskih ili carskih trupa. Predlagao je nadalje i osnivanje protestantske lige njemačkih prinčeva pod švedskim vodstvom, koja ne samo da bi imala ulogu obrambenog saveza protiv cara, nego bi na sebe dijelom preuzela financiranje rata te odštetu za Švedsku na kraju istog. Iste godine u Heilbronnu osnovana je tzv. Heilbronniska liga, ali je zbog odsustva Brandenburg i Saske njezin ugled bio upitan. Pa ipak, prinčevi prisutni na sastanku prihvatili su neke švedske zahtjeve, pa su tako zaostale plaće u vojsci i dugovi znatno smanjeni do kraja 1633. Pokušaj da se privuče i druge saveznike u savez, te da se ishodi odšteta (*satisfactio*) na kraju rata, nisu uspjeli, a veliki poraz Švedske i novoosnovane lige kod Nördlingena 1634. značio je *de facto* prestanak njezina postojanja. Oxenstierna je bio suočen s kritikama kod kuće, dojučerašnji saveznici iz Lige već su započeli pregovore s carem, i kancelar je ozbiljno razmišljao o što prijem povlačenju iz rata, odnosno sklapanju mira s carem. U tom je smislu poduzeo kontakte sa saskim izbornikom, koji je s carem sklopio savez, ali bez rezultata.

Iduće godine Oxenstierna je suočen s novim problemima. Zbog neisplate plaća dolazi do pobune u vojsci te Oxenstierna biva zatočen u Magdeburgu, odakle uspijeva pobjeći. Iste godine suočen je i s istekom primirja s Poljskom. Unatoč njegovu protivljenju, Vijeće regentstva produljilo je primirje s Poljskom na 25 godina, odrekavši se prihoda od carina na poljskim rijekama, čime je Švedska ostala bez golemog prihoda. To samo pokazuje koliko se promijenio položaj i ugled Oxenstierne u Stockholmu. Istodobno i Kristijan IV. koristi slabost Švedske i vodi agresivniju politiku u njemačkim zemljama, povezujući se osobito s carevim saveznicima. U takvim okolnostima, a uslijed sve većih financijskih teškoća, Oxenstierna počinje tražiti sponzora koji bi financirao švedsko daljnje sudjelovanje u ratu i nalazi ga u Francuskoj koja 1635. otvoreno ulazi u rat. Nakon dugih i mučnih pregovora sporazum je najzad sklopljen 1638. najprije na tri godine, za kojih nijedna strana nije smjela sklopiti separatni mir. Tri godine kasnije sporazum je obnovljen i dvije su zemlje sada bile vezane, jedna uz drugu, sve do završetka rata. Međutim, francuska pomoć omogućila je Švedskoj da podmiri dugove i da još jednom povede uspješne kampanje zahvaljujući kojima će uskoro ponovo ući u habsburške nasljedne zemlje i doći nadomak Beča.

U tijeku borbi u Njemačkoj došlo je i do novog ratnog sukoba s Danskom, tzv. Torstenssonova rata (1643. - 1645.), nazvanog tako po švedskom feldmaršalu Lennartu Torstenssonu koji je vodio glavninu operaciju u Danskoj. Kristijan IV. je počeo povećavati carine u Sundu i stvarati probleme Šveđanima koji su imali pravo slobodnog prolaza. To je neizravno pogađalo i Nizozemce koji su često plovili pod švedskom zastavom. Dvije se države ujedinjuju i započinju rat protiv Danske. Švedska je vojska bila na vrhuncu snage u Njemačkoj, te se nakon niza vojnih uspjeha i nove

pobjede kod Breitenfelda, postupno prebacuje prema sjeveru Njemačke, vraća pod svoju kontrolu Bremen-Verden i državnice koje su potpale pod danski utjecaj, te najzad provaljuje u Holstein i na Jylland. Istodobno su švedske trupe provalile u Skåne sa sjevera, a na moru vojne operacije vodi nizozemska flota koja uništava dvanaest danskih brodova. Kristijan IV. prisiljen je 1645. na sklapanje mirovnog ugovora u Brömsebrou kojim Švedskoj mora prepustiti dvije norveške pokrajine (Jämtland, Härjedalen), otoke Gotland i Ösel, te Halland na 30 godina, kako bi Švedska osigurala prolaz svojim brodovima. Time se Švedska konačno približava svojim prirodnim granicama i ostvaruje vlast na drugoj obali Sunda. Ipak, ubrzo nakon Brömsebroa Danska sklapa sporazume s Nizozemskom i Francuskom. Cilj velesila bio je korekcija njihove vlastite politike, slično kao nakon Kalmarskog rata, samo sada sa suprotnim predznakom. Francuska je pak nastojala što više zemalja uklopiti u svoj sustav savezništava, vodeći računa da se međusobno ne sukobljavaju, ali i da slijede francuske interese. Iz svega navedenog otkrivaju se slabosti Švedske, ali i drugih baltičkih sila, ovisnih o velikim silama Europe, poput Francuske, Engleske ili Nizozemske. Bez francuske financijske pomoći, Švedska ne bi mogla rat u njemačkim zemljama uspješno privesti kraju, a bez nizozemske pomoći pobjeda nad Danskom sigurno ne bi bila tako potpuna. Pa ipak, Švedska je gotovo na vrhuncu svoje moći, iako još nije dosegla najveći teritorijalni opseg, a isto vrijedi i za karijeru kancelara Axela Oxenstierna, s obzirom da su izgledi za uspješno okončanje švedskog angažmana u Tridesetogodišnjem ratu bili sve izgledniji. Kristina koja je u međuvremenu postala punoljetna (1644.) i preuzela vlast u svoje ruke, dodijelila mu je titulu grofa, te krunske posjede i novac, kao nagradu za njegove zasluge.

Mirovni pregovori o okončanju Tridesetogodišnjeg rata započeli su još 1643. u Osnabrücku, a kao glavni posrednik nastupio je Kristijan IV. kojem Švedska nije namjeravala prepustiti svoju sudbinu po završetku rata. To je bio dodatni motiv za švedsku vojnu intervenciju protiv Danske. Pregovori su se vodili pet godina te je mir koji je 1648. sklopljen poznat kao Vestfalski mir. U posljednjim godinama rata Švedska je uspješno provaljivala u Bavorsku i Češku, a na samom kraju opsjedala je Prag u kojem je trideset godina ranije sukob i počeo. Na kraju se Švedska našla na pobjedničkoj strani te je mogla računati na ostvarenje svojih ciljeva, koje su još početkom rata definirali Gustav Adolf i Axel Oxenstierna. To je obuhvaćalo novčanu odštetu, ali i teritorije kojima bi se osigurala od mogućih upada neprijateljskih trupa. Švedska nije dobila sve što je tražila: nije dobila čitavo Pomorje niti Mecklenburg, a morala se zadovoljiti s 5 milijuna Reichsthalera, umjesto 30 milijuna. Dobila je ipak Zapadno Pomorje (Vorpomern) sa Stralsundom i Stettinom, Wismar, biskupiju Bremen-Verden te još neke manje teritorije. Time je stekla kontrolu nad tri velike njemačke rijeke, Odrom, Labom i Weserom. Teritoriji koje je pak stekla na sjeveru Njemačke ispunili su zahtjev za

sigurnošću, jer su pretpostavke za stvaranje granične zone prema carskim i poljskim posjedima ispunjene. Štoviše, sad je Švedska mogla neometano upasti u Dansku, kao što se i dogodilo za Torstenssonova rata, pa je Danska morala više strahovati od Švedske. Švedski je kralj, poput danskog, zahvaljujući ovim posjedima, premda njihova površina nije bila velika, sada bio jedan od njemačkih prinčeva te je imao pravo na glas u carskim pitanjima. Njezino je Carstvo postalo stvarnost, a ona time imperijalna sila. Švedska je bila jedan od jamaca Vestfalskog mira i novog poretka u Europi, što je bila definitivna potvrda njezinog novog statusa i ugleda. S periferije Europe na kojoj se nalazila prije samo stotinjak godina, kad je na vlast došao malo poznati plemić Gustav Vasa, s Vestfalskim mirom ušla je u europski politički *mainstream*.

Slika 5. Kristina

5. VLADAVINA KRISTINE I KARLA X. (1644. - 1660.)

5.1. KRALJICA KRISTINA (1644. - 1654.)

Kraljica Kristina ostaje do danas zagonetna ličnost o kojoj je napisano mnoštvo biografija i o čijem su životu čak i u Hollywoodu snimljeni filmovi s jednom drugom poznatom Šveđankom u naslovnoj ulozi. Ipak, većina tih biografija romansirani su pogledi koji se bave pitanjima njezina spola i spolnosti, ljubavnicima, ekstravagantnim načinom života i muževnim crtama, vjerskim nagnućima, životom u Rimu i putovanjima po Europi nakon što je abdicirala i zauvijek napustila Švedsku. Premalo se knjiga sustavno bavi njom i njezinom vladavinom (u Švedskoj je posljednja objavljena početkom 30-ih godina prošlog stoljeća), koja otkriva barem nekoliko zanimljivih momenata. To će biti predmet ovog poglavlja. Ipak, ocjena većine povjesničara da nije posjedovala volju za vladanjem svakako je točna, ali u više je navrata pokazala karakter i odlučnost svog oca ili djeda. Njezina je vladavina trajala svega deset godina, a od toga je dobar dio provela pripremajući svoju abdikaciju i nastojeći riješiti pitanje nasljedstva, kako bi osigurala ostanak Vasa na švedskom prijestolju.

Pitanje njezina nasljedstva nije bilo sporno. Još za Karla IX. švedsko je plemstvo potvrdilo pravo ženskog nasljedstva, ukoliko vladar ne bi imao muških potomaka. U djetinjstvu je primila izvrsno obrazovanje koje ju je trebalo pripremiti za ulogu monarha Švedske, te je pokazivala želju za učenjem i dar za usvajanje znanja u najrazličitijim područjima. Poput svojeg oca kojeg, s obzirom na njegovu odsutnost zbog stalnih ratova, nije imala prilike upoznati, obožavala je lov, jahanje i boravak u prirodi. O njezinu je obrazovanju brinuo Axel Oxenstierna, a u pitanjima filozofije i teologije podučavao ju je Johannes Matthiæ, vrlo tolerantan i umjeren biskup Strängnäsa, što je svakako utjecalo na njezin vjerski razvoj.

Do njezine punoljetnosti vlast je, kao što smo vidjeli, obnašalo Vijeće regentstva u kojem je glavnu riječ vodio Axel Oxenstierna, no čim je 1644. godine, postavši punoljetna, Kristina preuzela vlast, pokazala je inicijativu svojstvenu ranim Vasama. Nije bila spremna prepustiti vlast plemstvu ili obitelji Oxenstierna koja je imala presudan utjecaj u državi. To je došlo do izražaja u vanjskoj politici, gdje je zahtijevala privođenje vojnih sukoba kraju. Kristina je bila prvi monarh iz dinastije koja je uvidjela da je cijena ratova i statusa velike sile prevelika za švedske resurse i njezino stanovništvo.¹⁸ U tom smislu Oxenstierna je bio prisiljen požuriti sa sklapanjem mira u Brömsebou

---

¹⁸ Lockhart, London, 2004, str. 69

i Osnabrücku, te je možda propuštena prilika da Švedska izvuče još poneki dobitak. Kristina ga je 1645. za njegove zasluge bogato nagradila, ali nakon toga njihov odnos više nikad nije bio srdačan. Često ga je u donošenju važnih odluka ignorirala, te se oslanjala na druge ličnosti iz svojeg kruga, od kojih je mnogima sama dodijelila plemićke titule, opet u maniri ranih Vasa.

Već u samom početku njezine vladavine postavljalo se pitanje kraljičine udaje i potomstva, kako bi se osigurao nasljednik. Udvarača je bilo više, ali najizgledniji kandidat bio je kraljičin bratić Karl Gustav iz pobočne loze dinastije Pfalz-Zweibrücken, sin Katarine, sestre Gustava Adolfa. I u rješavanju tog pitanja Kristina je pokazala odlučnost. Odlučila je riješiti pitanje nasljedstva, kako ne bi ugrozila opstojnost dinastije i monarhije, ali nije pokazivala ni najmanju namjeru da stupi u brak i dobije potomke. Da bi riješila to pitanje, iskoristila je društvene napetosti u zemlji i suprotstavljene interese krupnog plemstva te ostala tri staleža u Skupštini.

Naime, tijekom dugotrajnih ratova kruna je nagrađivala plemstvo za njihove zasluge darivanjem kraljevskih posjeda i pripadajućih seljaka i prava koja iz tog proizlaze. Često su ti darovi bili zamjena za zaostale plaće vojnim zapovjednicima ili pak otplata zajmova koje su kruni tijekom rata davali magnati ili poduzetnici u zemlji. Seljaštvo se s pravom osjećalo ugroženo, jer je plaćalo najveću cijenu rata, bilo u ljudstvu (putem novačenja, *utskrivninga*), bilo u novcu, uslijed sve većih i stalno novih poreza koje je kruna uvodila, kako bi namaknula novac za daljnje vođenje rata. Ono što je bilo osobito zabrinjavajuće je da su mnogi seljaci, dotad *kronobönder* na kraljevskim posjedima postajali *frälsebönder* na plemićkim posjedima sa svim pripadajućim pravima koja su iz toga proizlazila. Došlo je do procesa izjednačavanja dviju kategorija, što je bio vrlo opasan razvoj za švedskog seljaka, ali i društvo u cjelini. I slobodni seljaci (*skattebönder*) slamali su se pod teretom rata, stalnog novačenja i oporezivanja, a ponegdje su čitava sela i okruzi ostali gotovo bez muškaraca. Seljaštvo je, dakako, za svoje stavove lako moglo pridobiti građanstvo, ali i sitno svećenstvo i plemstvo, koje je živjelo u uvjetima vrlo sličnim njihovima. Postojao je osjećaj da je od ratova profitirala samo aristokracija, što potvrđuju i statistički podaci. Naime, kraljevski je posjed obuhvaćao još samo 1,5 % svih posjeda (u odnosu na 28% iz 1560.), a i posjedi slobodnih seljaka drastično su smanjeni (s 50 na 26,5%). Plemstvo je, s druge strane, raspolagalo sa 72% svih posjeda u zemlji.¹⁹ Takav je razvoj bio vrlo opasan i za središnju vlast koja je time izgubila velik dio svojih prihoda. Otuda proizlazi porasla samosvijest i uloga aristokracije u političkom suodlučivanju, ali i nezadovoljstvo nižih staleža koji su zahtijevali da kruna opozove ove mjere i vrati pod svoju vlast i upravu sve posjede koje je darovala nakon 1612. godine. To će biti dominantan proces u drugoj polovici 17. stoljeća koji će izazvati dugotrajne društvene borbe i napetosti između različitih aktera i

---

19 Stiles, London, 1992, str. 18

slojeva društva, a na planu političko-društvenog uređenja će se manifestirati ili kao plemićki konstitucionalizam ili kraljev apsolutizam, ovisno o tome tko je odnio prevagu u političkom nadmetanju. O tome će nešto više govora biti u poglavljima o Karlu X., ali još više Karlu XI., kad dolazi do uvođenja apsolutizma. Iz svega što je poznato o kraljici Kristini, ona nije ozbiljno namjeravala udovoljiti nižim staležima, iako je bila svjesna njihovih nedaća i, zbog toga, nesklona produljivanju ratova. Štoviše, do kraja je svoje vladavine dijelila posjede novim plemićima, tako da se broj njihovih obitelji popeo na 767 (u odnosu na 127 iz doba reformi Gustava Adolfa i Oxenstierne).²⁰ Međutim, Kristina je iskoristila nezadovoljstvo nižih staleža koje se manifestiralo krajem 30-ih i u 40-im godinama pobunama na selu, ali i u Stockholmu, da bi svoj vrhunac doživjelo na zasjedanjima Staleške skupštine 1649. i 1650. godine. Kako bi pridobila plemstvo za svoje ciljeve, valjalo je samo zaprijetiti otuđivanjem posjeda darovanim od strane krune, što je bio zahtjev triju staleža. Njezin je politički cilj bio prihvaćanje *Pakta o nasljedstvu* od strane plemstva, kako bi Karl Gustav bio potvrđen za njezinog nasljednika, a ona izbjegla daljnje pritiske povezane s pitanjima braka i potomstva. To se i dogodilo. Nakon što su niži staleži Kristinine uvjete prihvatili još 1649., godine 1650. to je učinilo i plemstvo. Time je osiguran opstanak dinastije i nasljedne monarhije, čemu su se protivili mnogi krupni plemići, pa i Oxenstierna, kojem Karl Gustav i pobočna loza nisu bili osobito dragi. Time su umanjene i ovlasti plemstva koje nije moglo tražiti nove povlastice, prilikom izbora novog kralja. Dovoljno je švedske prilike usporediti s onima u Danskoj, gdje je još uvijek prevladavao izborni princip, iako ne zadugo. I u tome je Kristina pokazala karakter svojih predaka.

Nekoliko redaka treba svakako posvetiti gospodarskoj i kulturnoj politici Kristine. Razdoblje njezine vladavine doba je velikog gospodarskog zamaha, ali i kulturnog procvata, pri čemu bi bilo pogrešno njoj osobno pripisati sve zasluge za taj razvoj. Švedska je zahvaljujući svojim ratnim uspjesima i dobicima kontrolirala sva ušća rijeka na Baltiku između Neve i Wesera, osim Visle, te sve baltičke luke, osim Lübecka, Königsberga (Kaliningrad) i Danziga (Gdąnsk). Oxenstierna je bio svjestan golemih mogućnosti i prihoda koji su time mogli biti ostvareni, te je nastojao poticati razvoj trgovine i švedske trgovačke flote. U tom će pravcu više biti učinjeno krajem stoljeća, u doba nasljednika kraljice Kristine. Švedska je u ovom razdoblju postala vodeći europski proizvođač bakra i željeza, te je proizvodnja uvelike premašivala brojke iz doba ranih Vasa ili Gustava Adolfa. Ratna i drvena industrija zadovoljavale su domaće, ali i potrebe uvoza vodećih europskih sila. Jedna od najvažnijih ličnosti u zemlji bio je Nizozemac Louis De Geer koji je otvorio čitav niz manufaktura i tvorničkih pogona u kojima je proizvodio visoke peći, željezne šipke, topove, puške i drugo. De

---

20 Lagerqvist, Värnamo, 2001, str. 70

Geer je 1649. uvjerio vladu da osnuju švedsku trgovačku kompaniju za Afriku, te koloniju *Cabo Corso* ili *Guldkusten* na području Zlatne obale (u današnjoj Gani), gdje je izgrađena utvrda Karlsborg. Kolonija je, međutim, izgubljena 1663., kao i kolonija *Nova Švedska* u Delawareu u Sjevernoj Americi (1638. - 1655.) koju su već ranije od Šveđana preoteli Nizozemci. Oxenstierna je za tamošnju trgovinu osnovao Zapadnoindijsku trgovačku kompaniju, a velik je broj Šveđana odselio u Ameriku.

Na kulturnom planu Švedska je još uvijek, unatoč renesansi Erika XIV. i Ivana III., zaostajala za zemljama na kontinentu. Zbog toga se Kristina okružila ljudima poput Descartesa i Grotiusa, koji su boravili na švedskom dvoru, a dovela je i niz graditelja i umjetnika koji su zemlju na periferiji Europe trebali i na području kulture uključiti u europski *mainstream*. U tome je uvelike sudjelovalo i švedsko plemstvo, stekavši financijsku osnovicu za to u brojnim ratovima diljem kontinenta. Taj će se razvoj osobito nastaviti nakon kratkotrajne vladavine Karla X., a u svezi s obitelji De la Gardie koja je uvelike obilježila švedsku povijest 17. stoljeća. Pod utjecajem Descartesa, koji je i umro u Stockholmu, ali vjerojatno i svojeg učitelja, te drugih личности s kojima je održavala živu prepisku, kraljica Kristina odlučila je preći na katoličanstvo, što je bilo nespojivo s pozicijom švedskog monarha. Zbog toga je već 1651., nakon što je riješila pitanje nasljedstva, obavijestila Vijeće o svojoj odluci da abdicira, spominjući i osobne razloge o kojima ne može govoriti. Povjesničari pretpostavljaju da je već dotad u tajnosti prešla na katoličku vjeru. Na molbu Vijeća Kristina još ne provodi svoju odluku, a u iduće tri godine svoj je dvor učinila središtem kulturnog života. Istodobno je nastavila dijeliti kraljevske posjede i mnoge ljude iz svojeg kruga uzdigla u rang plemstva. Kad je 1654. ponovo saopćila Vijeću svoju neopozivu odluku o abdikaciji, Staleška se skupština sastala u Uppsali 6. lipnja 1654., te je kraljica abdicirala. Istog je dana Karl Gustav Zweibrücken okrunjen kao Karlo X. u obližnjoj katedrali. Kristina je napustila Švedsku i uputila se u španjolski Bruxelles, odakle je nastavila put prema Rimu. U Rimu je počela javno ispovijedati svoju vjeru, a u njemu je provela većinu svojeg života te je tamo i sahranjena.

Nekoliko mjeseci kasnije umro je 71-ogodišnji Axel Oxenstierna koji je na položaju kancelara proveo 42 godine, više nego ijedan švedski državnik. Iako je u posljednjim godinama vladavine Kristine pao, donekle, u nemilost te ga je kraljica često ignorirala i favorizirala njegove političke protivnike, njegovom je smrću završila jedna era švedske povijesti, a i sama je Kristina, saznajući za njegovu smrt, rekla da je umro *veliki ministar velikog kralja, jedan od najvećih ljudi toga vremena*.²¹

---

21 Stiles, London, 1992, str. 78

Karlo X. Švedski na Wuchtersovoj slici (17. stoljeće.). Švedski kralj se upustio u brojne uspješne ratove u Poljskoj i protiv Danske.

Slika 6. Karlo X.

5.2. VLADAVINA KARLA X. (1654. - 1660.)

Razmišljajući o potencijalnom naslovu poglavlja, kako bi se izbjeglo da sva suhoparno nose naziv po svojim vladarima, nametnuo se niz tema: njegova vanjska politika, odnosno ratovi s gotovo svim susjedima na Baltiku, koji su Švedsku doveli do njezina najvećeg teritorijalnog opsega i vrhunca moći, ali i prevelika napregnutost o kojoj će biti sve više govora u nastavku rada. Tu su i društvene teme: reforme koje je kralj predlagao, ali zbog kratkotrajne vladavine nije uspio provesti, kao i ideje nekih povjesničara da se za Karla X. radi o novom tipu odnosa kralja i plemstva, odnosno novom tipu uređenja, kojeg nazivaju *protoapsolutizam*.²² Valja ponešto reći o svakoj od tih tema, ali nijedna ne bi trebala biti izdvojena na račun druge u naslovu. Vladavina Karla X., premda kratkotrajna i nipošto revolucionarna, te u mnogočemu slična npr. vladavini Gustava Adolfa, ipak je izrazito bitna za daljnje izlaganje zbog niza razloga navedenih u ovom odlomku.

Karlo X. bio je spreman za ulogu kralja. U mnogočemu sličan svome ujaku Gustavu Adolfu, bio je iskusni general koji se dokazao kao zapovjednik u ratu u Danskoj, ali i završnim operacijama Tridesetogodišnjeg rata. Bio je vrlo obrazovan i upućen u državničke poslove; bio je jedini pravi kandidat za Kristinina muža, prije nego je pitanje nasljedstva riješeno na drugačiji način, te zbog svega toga vrlo omiljen među većinom plemstva, ali i ostalih staleža.

Karlo X. u dubini duše možda je bio vojnik željan dokazivanja i vojnopolitičkih uspjeha, ali tumačenja pojedinih povjesničara da je, ničim izazvan, potaknuo niz agresivnih i neopravdanih ratova samo zato jer je bio željan borbe, teško da su prihvatljivi. Michael Roberts npr. smatra da je njegov rat u Poljskoj reakcija na jačanje Rusije i da je Karlo X. prvi švedski vladar koji je uvidio da najveća opasnost za Švedsku dolazi iz Rusije. Na sličan je način, prema njemu, Karlo IX. intervenirao u Rusiji, da bi osujetio planove tada moćne Poljske.²³ U tom je smislu njegova politika samo nastavak prijašnje: ostvariti sigurnost švedskih granica od mogućih napada susjeda, u ovom slučaju Rusije. Opravdanim se čini i pitanje na koji se drugi način Švedska mogla održati u krugu velikih sila, nego ratom i novim teritorijalnim dobicima. Od 1563. godine bila je gotovo neprekidno u ratu ili pripremama za rat i to je bio *raison d'être* njezina postojanja u ranom novom vijeku, kao što tumače Hinze, Glete i mnogi drugi povjesničari koji se bave tom problematikom. Jednako opravdanim čini se i pitanje jesu li daljnji ratovi zaista bili u švedskom interesu.

---

²² Lockhart, London, 2004, str. 101

²³ Roberts, Zagreb, 2008, str. 634

U svakom slučaju, Karlo X. odlučio se na rat na istoku, gdje se dva desetljeća ranije vodio rat za Smolensk. Rat između Poljske i Moskovske kneževine u kojem su Rusi, potaknuti od strane Gustava Adolfa, napali Poljsku završio je 1634. pobjedom Poljaka. Godine 1648. dolazi, međutim, do pobune kozaka u Ukrajini koja je dobrim dijelom bila pod poljskom vlašću. U sljedećih šest godina poljska se država gotovo raspada, uslijed slabosti svojeg društvenog uređenja i prevelike moći plemstva, čije su zloupotrebe praktički paralizirale državu. Aleksej Romanov, novi moskovski vladar, podržava naravno ustanak, kako bi ostvario teritorijalne dobitke. Ruska je ekspanzija, kao i uvijek dotad, ali i kasnije, stremila s jedne strane prema Crnom moru, a s druge prema Baltičkom. Rusi su već 1654. zauzeli Smolensk, a iduće godine preuzeli su kontrolu nad čitavom Litvom, koja je od 16. stoljeća bila u Uniji s Poljskom. Za Švedsku je ovakav razvoj bio vrlo opasan, s obzirom na njene posjede u neposrednoj blizini. I kralj i plemstvo (Državno vijeće), kao i staleži u Skupštini, složili su se da Švedska ne može ostati neutralna te se počelo okupljati novu vojsku, kombinacijom novačenja u zemlji i unajmljivanjem stranih plaćenika. Karlo je najprije razmišljao o zajedničkoj akciji Švedske i Poljske protiv Rusije, ali poljski kralj Ivan Kazimir nije pristao na švedske uvjete, koji su uključivali i odricanje Poljske od prava na švedsko prijestolje. U ljeti 1655. Karlo X. odlučio se na koordinirani napad iz Livonije i Pomorja na Istočnu Prusku, koja je bila dio Poljske, da bi tako neizravno spriječio rusku prijetnju i zaštitio švedske posjede na Baltiku. Poljska nije bila u stanju pružiti otpor i do jeseni su pod Karlovom vlašću bili Poznanj, Varšava i Krakov. Gdanjsk se uspio obraniti, ali samo uz pomoć nizozemske i danske flote, no Šveđani su kontrolirali ostatak Visle. Pobjeda Karla X. je bila munjevit, ali je Švedska ubrzo shvatila da je usamljenija nego ikad. Protiv nje se počinje okupljati velika europska koalicija. Car Ferdinand III. i njemački prinčevi bili su užasnuti prisutnošću švedskih snaga u neposrednoj blizini, a šok i konsternacija zavladała je i u Danskoj. Ni Nizozemska nije željela daljnje jačanje Švedske, no na kraju je Švedskoj presudila reakcija poljskog stanovništva, kako plemstva, tako i seljaka koji su povelili rat protiv osvajača. Šveđani su bili prisiljeni na povlačenje, ali je Karlo uspio na svoju stranu pridobiti kneza izbornika od Brandenburga kojem je priznao vlast nad Pruskom, doduše pod švedskim vrhovništvom. Zajedničkim su snagama u srpnju 1656. porazili poljske snage Ivana Kazimira nedaleko od Varšave. Sad su se Rusi odlučili na savez s poljskim kraljem, te su napali švedske baltičke posjede: Livoniju, Estoniju, Ingriju i Kexholm. Šveđani su se branili, ali Dorpat je nakratko pao pod rusku vlast. Ipak, obje su strane bile iscrpljene od dugotrajnog ratovanja, te su potpisale primirje, nakon čega se Aleksej Romanov povlači iz Livonije. U međuvremenu su Poljaci sklopili i formalni savez s habsburškim carem, a koaliciji su pristupili i Danci te Brandenburg. Knez izbornik, dojučerašnji švedski saveznik, promijenio je stranu, te i od Poljaka izvukao priznanje svoje suverenosti nad Pruskom. U konačnici su se Šveđani povukli iz Poljske prema Pomorju, ne zato da bi priznali poraz,

već da bi napali Dansku, čiji je vladar Fridrik III. (1648. - 1670.) objavio rat Švedskoj u trenutku kad su carske trupe krenule prema Poljskoj, smatrajući da je došlo vrijeme za obnovu danske prevlasti na Sundu, odnosno osvetu za Brömsebro. Njegova se odluka pokazala katastrofalnom za Dansku, pri čemu valja reći da su Šveđani u nadolazećem sukobu imali i nevjerojatnu sreću.

U ljeto 1657. danske su snage provalile u niz švedskih posjeda u Njemačkoj i Norveškoj, ali i u samu Švedsku, a Karlo X. je uzvratio reprizom Torstenssonova rata. Vojska pod zapovjedništvom Wrangela vratila je Bremen pod švedsku vlast, te provalila u Holstein i Jylland. Do listopada 1658. čitav je danski poluotok osvojen, međutim Fridrik je raspolagao flotom koja je po snazi bila ravnopravna sa švedskom. Za fascinantant nastavak rata pobrinula se teška zima 1657./1658. Danske su vode bile smrznute, mornarica nije bila upotrebljiva, a švedska je vojska bez problema mogla preći preko debelog leda, koji je prekrrio Mali i Veliki Belt, morske prolaze između Jyllanda i danskih otoka Fyna i Sjællanda. Kad su Šveđani bili nadomak Kopenhagenu, Fridrik III. tražio je mir koji je sklopljen u ožujku 1658. Mirom u Roskildeu Švedskoj je pokrajina Halland pripala zauvijek, a tome treba pridodati i ostale Skanijske provincije (Blekinge i Skåne), dijelove Norveške (Bohuslän i Trondheim), kao i strateški važan otok Bornholm. Pored toga, Danska je morala sprečavati ulaz stranih flota u Sund, te preuzeti na sebe financiranje švedskih trupa do svibnja. Švedska je mirom u Roskildeu zauzela čitavu sjevernu obalu Sunda, a tri pokrajine na jugu (tzv. Skanijske provincije) predstavljale su najplodnije područje u čitavoj Skandinaviji. Danska katastrofa bila je potpuna, ali je i Švedska bila vrlo osamljena, jer nije više imala saveznika, osim možda Mazarinove Francuske koja još nije posve napustila Švedsku.

Poljske su se snage u međuvremenu oporavile i spremale su se napasti švedsku Livoniju i Estoniju, a Karlo X., poučen iskustvom, nije se usudio ponovo napasti Poljsku, jer bi napad bio besmislen. Poljska je imala moćne saveznike: cara i njemačke prinčeve. I Rusija je bila moćan neprijatelj, ali situacija je na krajnjem istoku zasad bila mirna. U takvim odnosima snaga Karlo X. odlučio je napasti najslabijeg protivnika, Dansku. Aneksijom Danske nastala bi opet unija triju skandinavskih kraljevstava, ali ovaj put pod švedskom dominacijom, a Švedska bi time potpuno zavladovala Sundom i trgovinom na Baltiku. U ovome trenutku moguće je reći da su ekonomski motivi bili od presudnog značenja, ali ne i jedini. Naravno da takav scenarij nije mogao naići na prešutno odobravanje velikih sila. Kad se Karlo X. krajem ljeta 1658., optuživši Dansku da ne ispunjava odredbe iz Roskildea, iskrcao s vojskom na Sjællandu, nizozemska je flota pohitala u Sund pomoći Dancima, a zajednička akcija carskih, poljskih i brandenburških snaga dovela ih je do Holsteina i Jyllanda. Švedske su se snage našle u bezizlaznoj poziciji i Karlo X. se odlučuje za napad na Norvešku. Ondje je u zimi 1660. iznenada umro, što je bila olakšavajuća okolnost za

Švedsku. Kako je njegov nasljednik imao tek pet godina, vlast je ponovo preuzela vlada regentstva koja se nastojala što prije izvući iz ratnih sukoba i sklopiti mirovne ugovore. Srećom i protivnici Švedske bili su iscrpljeni ratovanjem, te međusobno nesložni i podijeljeni, tako da su mirovni ugovori bili relativno povoljni po Švedsku. Uglavnom su se oslanjali na *status quo* prije rata. Danskoj je Švedska ipak morala vratiti Trondheim i Bornholm, ali je najvažnije dobitke zadržala za sebe. Mir u Olivi (1660.) s Poljacima značajan je, jer je okončao dinastički sukob koji je trajao preko šezdeset godina. Poljski su se kraljevi odrekli švedskog prijestolja, a Šveđanima su priznali i pravo na Livoniju. Najvažnija posljedica Karlovih ratova i mirovnih ugovora jest činjenica da je Švedska ostvarila svoje prirodne granice na Skandinavskom poluotoku koje se nisu promijenile do danas. Švedska je za Karla X. dosegla svoj najveći teritorijalni opseg pa ne čudi da su vanjska politika i ratovi dominantna tema kad je u pitanju vladavina Karla X.

Istodobno treba naglasiti da je sve to ostvareno ponajviše zahvaljujući švedskom društvu, i to nižim staležima, u prvom redu seljacima koji su podnijeli najveću žrtvu kroz učestala novačenja i poreze. Za Karla X. pravila su pooštrena pa su čak i seljaci na plemićkim posjedima morali sudjelovati u omjeru 1:10, što će reći da je svaka *rota* morala dati jednog na deset seljaka (dotad je omjer bio 1:20). Novačenje je u svega par godina provedeno četiri puta. Ako je na početku vladavine Gustava Adolfa, pa i Tridesetogodišnjeg rata, švedski seljak bio spreman podnijeti žrtve za kralja i svoju zemlju, sad se mogao opravdano zapitati kakvu korist ima Švedska i njeno društvo od stalnih ratova u inozemstvu. Ti su ratovi zemlju doveli do prevelike napregnutosti pa je postalo upitno je li takav imperij uopće u švedskom interesu, a ono što je bilo posebno bolno je što nisu svi slojevi društva podnijeli jednak teret i žrtvu. Staleži su se već na zasjedanjima 1649. i 1650. godine obratili kraljici s ovim žalbama, zahtijevajući da i plemstvo podnese financijski teret ratova, a situacija se samo pogoršavala sredinom 50-ih godina. Zbog toga se Karlo X. odlučio na provedbu procesa koji se u švedskoj terminologiji naziva *reduktion*, što će reći povrat kraljevskog dominija kruni koja ga je tijekom ratova podijelila plemstvu. Takvo darivanje i podjela krunskog dominija započela je s Gustavom Adolfom, a s Kristinom dosegla vrhunac. Sad je bilo jasno da se i zbog prazne blagajne, ali i nužnosti socijalnog mira u zemlji, dio tih posjeda mora vratiti kruni. Naravno da se Karlo X. nije odlučio na opoziv i povrat svih darovanih posjeda, nego je predložio umjerene mjere kao svojevrsan kompromis na koji bi mogli pristati i plemstvo i ostali staleži u Skupštini. Mjere su predložene 1655., a obuhvaćale su povrat onih posjeda koji su služili za uzdržavanje dvora, vojske i rudarske industrije, te četvrtinu svih posjeda koje je plemstvo dobilo nakon 1632. godine. Kao što je poznato, kralj je ubrzo potom bio stalno odsutan iz zemlje i zaokupljen ratovima, uslijed kojih je i umro, tako da niti te djelomične mjere nisu provedene. *Reduktion* će se ponovo na dnevnom redu

naći tek nakon vlade regentstva, dakako, kad vlast preuzme nasljednik Karla X. Je li kralj ikad namjeravao provesti ove mjere, predmet je rasprave. Većina povjesničara se slaže da bi mjere bile provedene, da je kralj poživio, a odluka o provedbi tih mjera, uz niz drugih argumenata, osnova je i još jedne žive debate u švedskoj historiografiji.

Je li Karlo X. bio preteča svojeg sina Karla XI., koji će dvadesetak godina kasnije uvesti apsolutizam u Švedskoj, svojevrсни *protoapsolutist* koji je nastojao ograničiti posjede i utjecaj plemstva, te povećati kraljevske prihode, a time i kraljevske prerogative. Mnogo suvremenih švedskih povjesničara slaže se da jest. Pritom navode i druge argumente: da se kralj rijetko savjetovao s Vijećem i plemstvom, da je sam donosio važne odluke i kreirao vanjsku politiku, da je isto tako rijetko sazivao Stalešku skupštinu (ona se u punom sastavu za njegove vladavine sastala dvaput), da nakon smrti Erika Oxenstierne 1656., koji je naslijedio oca na mjestu kancelara, nije više imenovao nasljednika itd. Glavni argument tih povjesničara ostaje ipak Karlova namjera da provede *reduktion*. S druge strane, Michael Roberts, ali i niz drugih anglosaksonskih povjesničara, smatra da vladavina Karla X. predstavlja vrhunac suradnje između kralja i plemstva. Njihov je glavni argument da je kralj zbog svojih ratova većinu vladavine proveo izvan Švedske, te u takvim uvjetima nije mogao redovito sazivati Vijeće ili Skupštinu u punom sastavu. Umjesto toga, kralj je bio u stalnom kontaktu s Vijećem, čak i prilikom ratnih kampanja, a prilikom boravaka u Stockholmu sastajao bi se barem s dijelom vijećnika. Na isti je način koristio i tajne odbore, da bi ispitao mnijenje staleža u Skupštini, ali i pridobio njihovu podršku za svoje odluke. Taj je sustav poznat još od vremena Gustava Adolfa koji je također bio stalno odsutan iz zemlje. I najvažniji argument ove struje povjesničara: Karlo X. nije nikad koristio suprotstavljene interese plemstva i nižih staleža, kako bi ostvario svoje političke ciljeve, na način kao što je to učinila Kristina.²⁴ Za svoje je odluke uvijek nastojao osigurati podršku Vijeća, ali i ostalih staleža, odnosno pomiriti različite interese. Točno je da bi posljedica povrata dijela krunskog dominija kralju bilo smanjenje plemićkih, a povećanje kraljevih prihoda, ali to je bilo u interesu države i nužnost, jer je državna blagajna nakon Kristine bila prazna. Karlo X. je za ove mjere imao podršku plemstva, kako bi napunio Riznicu, ostvario sredstva za vođenje ratova koje je smatrao nužnim za teritorijalnu sigurnost Švedske, te ostvario socijalni mir u zemlji. Plemstvo je iz lojalnosti prema kralju i državi bilo spremno žrtvovati dio svojih posjeda i interesa, te pojedini povjesničari (Jan Glete) smatraju da je to jedan od najzanimljivijih momenata u švedskoj povijesti 17. stoljeća: uspjeh države (središnje vlasti) u pridobivanju svih staleža društva (od plemstva do seljaštva) koji su bili lojalni svome kralju te bili spremni financirati stalne ratove u inozemstvu, a da pritom više od jednog stoljeća u državi

---

24 Lockhart, London, 2004, str. 101-102

nije došlo do ozbiljnijih nemira ili pobuna protiv središnje vlasti. Tako nešto nije bilo moguće u drugim europskim monarhijama u ranom novom vijeku (dovoljno je pogledati primjere).²⁵

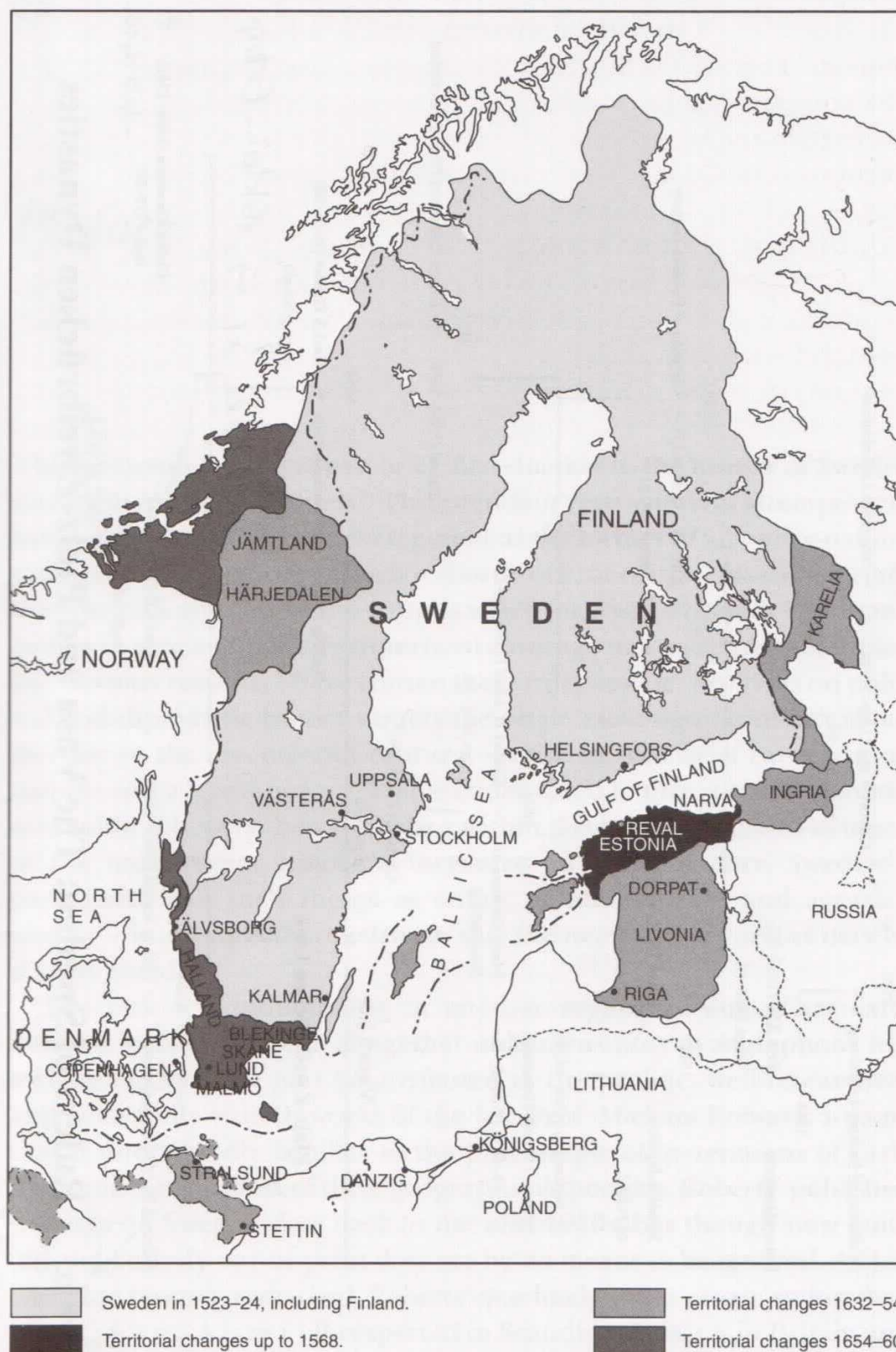
Na temelju svega poznatog i prije navedenog, može se reći da je vladavina Karla X. razdoblje dobre i bliske suradnje između kralja i plemstva²⁶. Da li bi, da je kralj poživio, došlo do kakvih konfrontacija, ne možemo znati. Nakon mira u Roskildeu (1658.) plemstvo nije oklijevalo obavijestiti kralja da se protive daljnjim ratovima i otuđenju Švedske od svih saveznika u Europi, te da neće bezuvjetno i zauvijek podržavati takav smjer vanjske politike. Isto tako, da su kraljeve mjere povrata krunskih posjeda zaživjele, a niži su staleži smatrali to procesom koji treba ostati otvoren i podložan novim tumačenjima (to pitanje tada nije riješeno), možda bi došlo do ozbiljnijih sukoba u švedskom društvu. U svakom slučaju, to se nije dogodilo, i vladavina Karla X. može se u velikoj mjeri smatrati uspješnom i velikom vladavinom. Iako je Švedska napregnula svoje ambicije do ruba pucanja i izazvala neprijateljstvo većeg dijela Europe, ipak je dosegla svoj najveći teritorijalni opseg. Švedska je tada površinom bila dvaput veća nego danas, a broj stanovnika se povećao s 1,25 milijuna (1620.) na 2,5 milijuna (1660.). Nijedna druga europska država nije u to vrijeme udvostručila svoje stanovništvo, i to isključivo osvajanjem.²⁷ Ono što je možda najvažnije, Švedska je ostvarila svoje prirodne granice na poluotoku, a one se nakon toga nisu mijenjale. Neki povjesničari smatraju to najvećim uspjehom *stormaktstidena*.

---

25 Glete, Jan, War and the State in Early Modern Europe, London, 2002

26 Lockhart, London, 2004, str. 105

27 Lockhart, London, 2004, str. 107

Map of the Swedish Empire in the Seventeenth Century

Slika 7. Karta Švedske i švedskog Carstva u 17. stoljeću

6. KARLO XI: INTERREGNUM TE DOBA APSOLUTIZMA (1660. - 1697.)

6.1. VLADA REGENTSTVA I SKÅNSKI RAT (1660. - 1679.)

Po treći se put u istom stoljeću Švedska suočavala s razdobljem *interregnuma*, s obzirom da je kralj Karlo XI. imao jedva pet godina. Vlast je preuzela vlada regentstva koju je u oporuci imenovao pokojni kralj Karlo X. Za razliku od vlade regentstva nakon smrti Gustava Adolfa, u ovoj su sve ključne pozicije pripale članovima kraljevske obitelji ili ljudima bliskim kralju. Time se nastojao očuvati kontinuitet dinastije. Tako se u vladi, uz majku Karla XI., Hedvigu Eleonoru od Holstein-Gottorpa, našao i brat Karla X., vojvoda Adolf Johan, te šogor, grof Magnus Gabriel De la Gardie, koji je preuzeo ulogu kancelara. Svi su oni bili redom predstavnici krupnog plemstva i članovi Vijeća, a najistaknutiji među njima bio je De la Gardie. Iako se kancelar u prošlosti istaknuo vojnim uspjesima, a u budućnosti će Švedsku zadužiti na polju obrazovanja, kulture i umjetnosti, De la Gardie nije bio Axel Oxenstierna. O njegovoj političkoj karijeri i sudbini još će biti dosta govora.

Krupno plemstvo nije, međutim, namjeravalo odluku u potpunosti prepustiti pokojnom kralju te je iste godine zahtijevalo da iz vlade bude isključen kraljev brat, kao i Herman Fleming, koji je bio jedan od glavnih zagovaratelja povrata krunskog dominija kralju, mjere poznate kao *reduktion*. To je već samo po sebi bio znak kako će se stvari razvijati za *interregnuma*. Ovi su zahtjevi plemstva potvrđeni na zasjedanju Staleške skupštine (*Riksdaga*) 1660., čime je ostvarena emancipacija Vijeća i aristokracije od kraljevske kontrole. Međutim, i Staleži su za sebe izborili neka važna prava, što je bio preduvjet da odobre odluke u suprotnosti s kraljevom oporukom. Kao prvo, *Riksdag* je za sebe zadržao pravo da odobrava sve članove koji bi bili imenovani u vlade regentstva. Vijeće se, nadalje, obvezalo da će Staleška skupština u svom punom sastavu zasjedati barem jednom u tri godine, te da će se bitne odluke donositi u dogovoru i odobravanjem čitave Skupštine, a ne konzultacijama s tajnim odborima. Naposljetku, ograničen je broj državnih službi i položaja koje je mogla držati ista obitelj, te je naglašeno da će se ubuduće imenovanja vršiti prema zaslugama, a ne prema rođenju. Ove odluke nisu bile trajne, nego privremene. Vrijedile su dok kralj ne dosegne punoljetnost i sam preuzme vladanje. Time se Staleška skupština ponovo dokazala kao tradicionalni saveznik kralja u procesu političkog (su)odlučivanja.

Na vanjskom je planu prvi zadatak nove vlade bio okončati ratne sukobe i sklopiti mirovne sporazume, što im je, kao što smo vidjeli, uz minimalne gubitke i uspjelo. Vlada regentstva za svoje

se vladavine nije suočila s većim vanjskim ili unutarnjim potresima, ali je naišla na velike financijske probleme. Sve su se više očitovale određene boljke švedskog društva o kojima je već bilo govora. U prvi je plan izbio problem uzdržavanja goleme švedske vojske, ne toliko domaće stajace vojske koja se na temelju ranije opisanog sustava mogla uzdržavati sama, već garnizona koji su trebali čuvati brojne švedske posjede raštrkane po čitavom Baltiku. Pred vladom su bili i drugi financijski problemi: održavanje švedskog Carstva, njegove administracije, provođenje barem parcijalnih reformi u tim krajevima, kako bi se povezali sa svojom maticom itd.

Na čelu Riznice Fleminga je naslijedio Gustav Bonde koji je, kako bi smanjio ogromne razlike između državnih prihoda i rashoda, već od 1661. predlagao vrlo umjeren budžet koji je obuhvaćao velike mjere štednje u kojima bi sudjelovali svi slojevi društva. Vijeće je podržalo ovaj smjer, ali De la Gardie se u praksi nije držao Bondeovih principa. Kad je pokrenuta istraga o rashodima vlade, utvrđeni su mnogobrojni krivotvoreni podaci i troškovi bez pokrića. Pa ipak, kancelaru je nekako uspjelo da Skupština nikad ne potvrdi nalaze ove istrage (iz 1668.) te za utvrđene propuste nitko nije odgovarao. Stockholmska banka, utemeljena za Karla X., počela je 1661. prva u Europi izdavati novčanice, ali je taj proces uskoro izmakao kontroli, te je zamalo bankrotirala. Do 1701. banka je imala zabranu tiskanja novih novčanica. Korumpiranost vlade doći će na dnevni red tek nakon što Karlo XI. preuzme vlast u svoje ruke u jeku Skånskog rata. Isto vrijedi i za povrat kraljevskih posjeda kruni, procesa koji je bio nužnost već za Karla X., a za dvanaest godina vlade De la Gardiea je bio tek mrtvo slovo na papiru.

Lockhart u svojoj studiji naglašava da su postojale tri različite mogućnosti kako da se uredi fiskalna situacija u zemlji i Riznica opet bude puna. Jedna je bila da se plemstvo odrekne svojih povlastica, tj. oslobođenja od poreza (statusa *frälse*), druga da se konačno provede barem djelomična, ako ne i potpuna *reduktion* kojom je 1650. prijetila Kristina, a 1655. ju zagovarao Karlo X. Međutim, bilo je jasno da oligarhija na čelu sa slabim i korumpiranim De la Gardieom neće izabrati nijedan od ta dva puta. Treća je mogućnost bila pronaći sponzora koji bi uplaćivao velike svote novca za uzdržavanje švedske vojske, po uzoru na Francusku tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Vlada se odlučila za tu opciju i izbor je opet pao na Francusku.²⁸ Postojali su i drugi kandidati te su pojedini članovi Vijeća bili skloniji Engleskoj ili Nizozemskoj. Odabir Francuske bila je osobna odluka De la Gardiea koji je imao najveći utjecaj u vladi. Sporazum je sklopljen 1672. i njime se Francuska obvezala na godišnju svotu od 400 000 *riksdalera* za uzdržavanje švedske vojske. De la Gardie je naivno vjerovao da će Francuska financirati vojsku, zahtijevajući zauzvrat samo neutralnost u slučaju novog velikog anti-francuskog rata u Europi. Samo nekoliko godina kasnije

---

28 Lockhart, London, 2004, str. 111

Švedska će, zbog financijske ovisnosti o Francuskoj, biti uvučena u veliki europski sukob koji je za Švedsku mogao završiti katastrofalno, da se iz njega nije izvukla, uglavnom zahvaljujući francuskom posredovanju. Kako lijepo kaže Roberts, pokazalo se da je cijena mira za Švedsku bila skuplja nego cijena rata.²⁹

Rat, koji je započeo 1674./1675. i trajao do 1679., u švedskoj se historiografiji naziva Skånski rat. Iako se većina ratnih operacija vodila u toj pokrajini, Švedska je ratovala i na bojištu u Njemačkoj. U ratu su na jednoj strani bile staro-nove saveznice Francuska i Švedska, a na drugoj Brandenburg, Danska, Nizozemska i Sveto Rimsko Carstvo (Habsburgovci). Švedska je već 1674. na zahtjev Francuske morala prebaciti svoje snage u Njemačku, gdje ju je 1675. kod Fehrbellina porazila malobrojnija vojska Brandenbura. U rat potom ulazi Danska koja zarobljava vojvodu od Holstein-Gottorpa i zauzima njegove posjede. Vojvoda je bio švedski saveznik, ženidbenim vezama povezan sa švedskom dinastijom još od doba Karla IX., a njegovi su posjedi za Šveđane predstavljali važnu bazu iz koje su branili svoje njemačke posjede, ali i, prema potrebi, upadali u Dansku. I švedska pomorska flota trpjela je poraz za porazom od udruženih dansko-nizozemskih snaga, a osobit je udarac za Šveđane predstavljalo potapanje njihova broda *Kronan* koji je bio ponos nacionalne flote. Jedinu svijetlu točku u ratu Švedskoj je osigurao kralj Karlo XI. koji je bio na čelu švedskih snaga u borbama na jugu (u Hallandu i Skåneu). Ondje se morao boriti ne samo s Dancima, nego i lokalnim stanovništvom koje je poduprla svoje donedavne gospodare. Veliku mu je pomoć pružio Johan Gyllenstierna koji će biti kraljev glavni savjetnik u vojnim, ali i državničkim pitanjima sve do svoje smrti (1680.). Nakon pobjede kod Halmstada slijedila je veličanstvena bitka kod Lunda (1676.) u kojoj su danske kopnene snage potpuno razbijene. U nastavku rata bilo je još nekoliko manjih bitaka, uglavnom pomorskih, ali bez većeg utjecaja na ishod rata. Obje su strane bile iscrpljene od ratovanja, te je posredovanjem francuskog kralja Luja XIV. sukob 1679. konačno završen. Sklopljen je niz mirovnih ugovora koji su za Švedsku bili jako povoljni. Karlo XI. možda je obranio jug Švedske, ali švedske posjede u Njemačkoj spasio je Luj XIV. Danska je morala vratiti Holstein-Gottorp, a Brandenburg je dobio tek neke manje i ne osobito značajne švedske posjede u Njemačkoj. Mirovne je ugovore sklapao Luj XIV. na način da je švedski kralj bio posve isključen iz procesa odlučivanja. To je bio pokazatelj odnosa snaga i lekcija koju je Karlo XI. dobro naučio. Švedska vanjska politika uskoro će dobiti velik zaokret.

---

29 Roberts, Zagreb, 2008, str. 640

Karl XI was an industrious and conscientious man of simple habits. His only pleasures were hunting and military manoeuvres. He is simply clad in this painting from 1685 by David Klöcker Ehrenstrahl, the royal family's favourite painter.

Slika 8. Karlo XI.

6.2. APSOLUTIZAM I REFORME KARLA XI. (1680. - 1697.)

Godine 1672. Karlo XI. je proglašen punoljetnim, te je preuzeo vlast. Već je sama krunidba, odnosno rasprava o tekstu krunidbene povelje na zasjedanjima *Riksdaga* 1672., bila pokazatelj spomenutih društvenih podjela u zemlji. Krupno se plemstvo zalagalo za vrlo restriktivnu verziju kojom bi se dalje ograničile kraljeve ovlasti. Nastojali su, naime, uvesti odredbu kojom bi kralj bio dužan savjetovati se s Vijećem, ali i svim glavnim uredima, prije bilo kakvih novih imenovanja u državi. Na njihovo je držanje morala utjecati politička situacija u Danskoj, gdje je Fridrik dokinuo nedodirljivost Vijeća i aristokracije uvođenjem apsolutizma (1660.). Ovakvim restrikcijama protivili su se, međutim, ostali staleži u Skupštini, ali i sitno plemstvo (treći razred) koje je inzistiralo da se unese odredba kojom bi se buduća imenovanja vršila na temelju zasluga, a ne rođenja. Čak je i među krupnim plemstvom postojala struja sklona kralju, okupljena oko Johana Gyllenstierne, velikog protivnika Magnusa de la Gardiea, te Hansa Wachtmeistera, admirala kraljevstva. U takvim okolnostima De la Gardie nije želio postati vođa opozicije, nadajući se ostanku na položaju kancelara, pa je konačna verzija povelje predstavljala potpunu pobjedu kralja. Situacija se neposredno nakon krunidbe nije bitno mijenjala. Nije bilo većih društvenih potresa i De la Gardie je zaista ostao kancelar, a kralj je u prvim godinama vladavine još uvijek bio pod velikim utjecajem bivše vlade regentstva (majke i Vijeća). Međutim, Švedska će uskoro biti uvučena u Skånski rat i, kao što su ratovi Danske sa Švedskom u 50-im godinama otkrili svu slabost vođenja države te Fridriku omogućili uvođenje apsolutizma u Danskoj, tako će i Skånski rat otkriti svu nespremnost švedske vojske i slabo vođenje države koje je ispraznilo državnu blagajnu. Karlo XI. osniva komisiju, kako bi ispitao poslovanje vlade i utvrdio financijske pronevjere koje su već otprije bile poznate *Riksdagu*. U ratnim godinama nije učinjeno mnogo, ali se situacija mijenja na zasjedanjima *Riksdaga* 1678. i osobito 1680., kad je nastupilo mirnodopsko razdoblje. Dva su zahtjeva u središtu ovih zasjedanja: istraga rada vlade za razdoblja *interregnuma*, te povratak krunskog dominija pod ingerenciju kralja. Cilj oba zahtjeva je identičan: uvođenje reda u državne financije. Komisija (*Stora kommission*) je prionula na rad 1680. i 1681., te utvrdila da je za vlade regentstva pronevjeren 12 milijuna *riksdalera* državnog novca. Optuženo je 60-ak pojedinaca, sve redom članovi Vijeća i vlade, te dužnosnici u najvišim uredima, a odlučeno je da moraju vratiti pronevjereni novac. Većina se pokorila odluci, nadajući se milosti kralja, ali su nalazi istrage označili kraj njihovih karijera. Komisija nije zaobišla ni bivšeg kancelara De la Gardiea koji se povlači iz javnog života, a imovina mu je zaplijenjena. Mogao je zadržati samo jednu palaču, i to samo za trajanja života. Ipak, većina

pronevjerenog novca nije nikad vraćena. Država je uspjela naplatiti gotovo 4,7 milijuna *riksdalera* ili 40% svojih potraživanja, što je u to vrijeme bio ekvivalent jednogodišnjih švedskih prihoda.³⁰ Rad je komisije bio važan u smislu uvođenja reda u državne financije, ali za trajni oporavak i ostvarivanje ciljeva Karla XI. ključna je bila provedba *reduktion*-a, odnosno povrata kraljevskog dominija. On je masovno prešao u vlast plemstva nakon 1632. godine, a 1650. pojavili su se prvi put zahtjevi za njegovo vraćanje kruni. Početne su mjere, koje nikad nisu provedene, poduzete za Karla X., a za Karla XI. se nakon 1680. konačno pristupa provedbi navedenog procesa. Kralj je, dakako, imao podršku tri niža staleža u *Riksdagu* za ostvarenje svoje politike, no od presudne je važnosti bilo to što je dobio i potporu dijela plemstva. S jedne strane je to bilo sitno plemstvo (treći razred u *Riddarhusu*), a s druge kraljeva struja među krupnim plemstvom, okupljena oko Gyllenstierne. Ta je struja vještom taktikom stvaranja sukoba i podjela u *Riddarhusu*, ali i Vijeću, uspjela izvojevati pobjedu kralja. Pritom se koristila i metodama zastrašivanja, obznanjivanja kraljeve volje, javnog glasovanja, pri čemu je svaki član poimence morao glasovati itd. Prije same rasprave kraljeve bi grupacije i tajni odredi obično tako pripremili teren, da je rasprava uvijek išla u smjeru kraljeve volje. U takvoj atmosferi straha i borbe za politički opstanak mnogi su se radije odlučili na poslušnost kralju, nadajući se da će zadržati barem dio posjeda i političkog utjecaja u zemlji. Taj obrazac će kralj koristiti tijekom čitave svoje vladavine i to će mu redovito osiguravati uspjeh na zasjedanjima Skupštine. Legalist, kao i većina švedskih kraljeva prije njega, neće dokinuti Vijeće, Skupštinu ili bilo koji ured ili organ vlasti u zemlji (*Riksdag* će, štoviše, vrlo redovito zasjedati), no oni će imati malo utjecaja na kraljeve odluke i donošenje zakona.

Uz odluke o radu Komisije i povratu krunskog dominija, bitno je naglasiti da je Staleška skupština 1680. donijela odluku prema kojoj se kralj nije dužan savjetovati s Vijećem prilikom donošenja zakona i odluka, što je bio neizostavni dio dotadašnje političke prakse, maksima poznata kao *med råds råde*. Velik dio povjesničara smatra da je time 1680. uveden apsolutizam u Švedskoj, jednako kao što je 1660. uveden u Danskoj. Meni se, kao i nizu autora, čini da je uvođenje apsolutizma u Švedskoj bio zapravo proces, a ne stvar jednog akta ili zasjedanja *Riksdaga*. Kralj je postupno osvajao prostor nizom odluka na različitim zasjedanjima Skupštine, koja su posve dokinula nekadašnji položaj i utjecaj krupnog plemstva, potpuno ga ponizivši u toku tog procesa. Kralj je tako postupao već i ranije, za trajanja Skånskog rata, kad je preselio svoj dvor u Ljungby, te se fizički odvojen od Vijeća i Stockholma, nije smatrao dužnim savjetovati s Vijećem u pitanjima rata i vanjske politike. Godine 1680. za pravo mu je dala Staleška skupština, a nakon tog istog zasjedanja sa svojim je radom započela Komisija koja je istraživala vladu regentstva. Istodobno se započelo s

---

30 Lockhart, London, 2004, str. 132

povratom krunskog dominija kralju, a taj je proces s vremenom obuhvaćao sve više i više posjeda, sve dok kralj nije raspolagao s više od 35% posjeda u državi (u odnosu na 1,5% nakon abdikacije Kristine)³¹, a plemstvo ostalo posve osiromašeno i svedeno na položaj državne birokracije. Plemstvo je najprije pristalo na povrat samo posjeda dodijeljenih nakon 1632., i to posjeda određene veličine koji su davali prihod veći od 600 *riksdalera* godišnje, pod uvjetom da se više ne dira u to pitanje. Međutim, pitanje će se opet naći na dnevnom redu već 1682. i tada je kralj dobio potpuni nadzor nad procesom. Ubrzo su njime bili obuhvaćeni svi posjedi, bez obzira na prihod ili vrijeme kad su dodijeljeni. Isti je proces obuhvatio i posjede u drugim dijelovima švedskog carstva, gdje je naišao na žestok otpor lokalnog plemstva.

Na istom zasjedanju (1682.) Vijeće, čiji je službeni naziv bio *Državno vijeće* ili *Vijeće kraljevstva*, mijenja naziv u *Kraljevo vijeće*. To je bio najbolji pokazatelj odnosa snaga u zemlji. I zasjedanja Staleške skupštine postala su tijekom 80-ih godina besmislena, jer je odluka unaprijed bila poznata, a Skupštini je ostavljeno pravo da odlučuje samo još o nekim trivijalnim pitanjima. Nebrojen je niz primjera, gdje se plemstvo, ali i ostali staleži, kompromitiraju do te mjere da se ispričavaju kralju za korištenje ovlasti koje su im inače zakonski pripadale, ukoliko bi kralj pokazao nezadovoljstvo.

Na zasjedanju 1689. godine Staleška se skupština odrekla i svoje ovlasti da propisuje i odobrava nove poreze, te je to pravo u potpunosti prepustila kralju. Iste je godine donesen i tzv. *Kassationsakt*, zakon kojim je uvedena zabrana da se preispituju kraljeve odluke. Na koncu je 1693. Skupština utvrdila da je kralj suvereni vladar koji nije odgovaran nikome na Zemlji, iznad kojeg je jedino Bog od kojeg mu je povjerena vlast. Njegove odluke istodobno obvezuju sve njegove podanike. Ta je odluka bila posve u skladu sa shvaćanjima i političkom doktrinom tog vremena, karakterističnom za apsolutne monarhije. Karlo XI. je bio svjestan tih predodžbi i one su odavno bile sastavnica njegove ličnosti i vladavine. Zbog svega navedenog, čini se da je uvođenje apsolutizma u Švedskoj bio proces koji je trajao nešto više od desetljeća, a koji je svakako dovršen prije 1693., kad je stigla konačna potvrda. Ono što je osobito upečatljivo da je proveden bez bilo kakvih većih društvenih potresa ili pobuna. Većina je društva odabrala jaku središnju vlast, računajući da će to donijeti stabilnost i dobru upravu nakon godina loše vladavine koja je zemlju dovela na rub propasti u Skånskom ratu. Jasno je zašto su to podržali seljaštvo i niži staleži, pa i sitno plemstvo, a za pretpostaviti je da bi krupno plemstvo vjerojatno pružilo otpor, da je postojala ikakva mogućnost njihova uspjeha. Bez obzira na godine, apsolutizam je svakako uveden, i to posve mirnim putem, te će spomenuti ciljevi, za kojima je društvo težilo, biti ostvareni. Državna je blagajna bila puna, situacija stabilna, vanjskopolitičke okolnosti mirne (o tome će još biti riječi), a to će omogućiti niz

---

31 Stiles, London, 1992, str. 18

reformi koje su Švedskoj bile neophodne, a za koje aristokracija nije imala hrabrosti dok je bila na vlasti.

Lockhart ističe još jedan važan moment da bi objasnio lakoću s kojom je Karlo XI. uveo apsolutizam u Švedskoj. Kralj je u Švedskoj otprije imao primat u vladanju i donošenju odluka. To je utvrđeno još u 14. stoljeću čuvenim zakonikom iz doba Magnusa Erikssona. U tom smislu prilike krajem 17. stoljeća ne predstavljaju ništa revolucionarno i nije trebala revolucija da bi promjene bile provedene. I Gustav Adolf i Karlo X. imali su primat u odnosu na aristokraciju, te su u konačnici sami donosili odluke, te je u tom smislu Karlo XI. sustav samo doveo do krajnjih granica.³² To je svakako dijelom točno, ali ipak treba naglasiti da, usporedimo li Švedsku za Gustava Adolfa i Švedsku za Karla XI., govorimo ne samo o dva različita odnosa kralja i plemstva, nego i dva različita društvena uređenja.

Kralj je uspostavio apsolutizam, kako bi ostvario svoje glavne ciljeve, a oni su međusobno bili povezani: 1.) sređivanje državnih situacija i povećanje prihoda; 2.) vojne reforme u svim rodovima vojske, kako bi se osigurala sigurnost kraljevstva, i to bez ovisnosti o stranim silama i bez novih ratova; 3.) upravne reforme, kako bi se postiglo veće jedinstvo i uniformnost carstva; 4.) vanjska politika koja Švedsku neće izlagati nepotrebnim ratovima.³³ O prvoj je temi dosta rečeno, a sređivanje fiskalnih prilika omogućile su vojne reforme koje su Karlu kao vojniku bile od posebnog značenja. I u ovom je pitanju slijedio želje seljaštva i nižih staleža, a ne plemstva koje je Karlovim reformama vojske ostalo bez još tradicionalnih povlastica. Stari je sustav naglašavao poseban položaj plemstva, čiji su seljaci bili u manjem broju bili podložni novačenju (1:20 u odnosu na 1:10). Uz to, je plemstvo često koristilo sustav kako bi discipliniralo neposlušne seljake. Za sve je seljake sustav općenito bio težak i nepravedan, osobito u doba trajnog ratovanja. Mnogo se pravednijim činio sustav sklapanja ugovora između krune i pojedinih pokrajina koje bi osigurale određen broj vojnika, umjesto novačenja. Takav je primjer bila Dalarna, ali i druge granične ili pokrajine od posebnog značenja. Sustav je poznat od vremena Gustava Adolfa. Karlo XI. izišao je ususret zahtjevima seljaka i ukinuo dotadašnji sustav novačenja (*utskrivning*), a uveo novi sustav poznat pod nazivom *knektehåll*. Novi je sustav počivao na opisanom principu: svaka je pokrajina trebala osigurati određen broj vojnika na temelju ugovora. To je obuhvaćalo sve rodove vojske, i pješadiju i konjicu, ali čak i mornaricu koju su uzdržavali gradovi (građanstvo). Pješadiju i konjicu uzdržavali su seljaci iz dotične pokrajine, a zauzvrat su bili oslobođeni i vojne obveze, ali i poreza. O konjici su obično brinuli bogatiji seljaci s kraljevskih posjeda. I sami su vojnici dobivali kuće i

---

³² Lockhart, London, 2004, str. 130

³³ Lockhart, London, 2004, str. 131

zemlju, oslobođenu davanja poreza, za osobnu upotrebu. Zbog toga je sustav i dobio ime *indelningsverket*, što će reći sustav dodjela, tj. dotacija. Reformama je do kraja Karlove vladavine stvorena vojska od oko 30 000 pješaka i 11 000 konjanika. Istodobno se radi i na jačanju mornarice, ponajviše zahvaljujući Hansu Wachmeisteru. Na kraju Karlove vladavine flota je brojala 49 brodova koji su mogli stati uz bok danskim brodovima, a glavna vojna luka seli iz Stockholma u Karlskronu koja je 1685. utemeljena u pokrajini Blekinge. Pored očitih geografskih prednosti novog položaja, cilj je bio skånske pokrajine, koje su u posljednjem ratu pokazale lojalnost danskoj kruni, jače povezati s jezgrom švedskog kraljevstva. Istodobno je u garnizonima diljem Carstva valjalo unajmiti oko 25 000 plaćenika, kako bi se branili raštrkani švedski posjedi. Uslijed sređenih financijskih prilika u zemlji, za Švedsku to više nije predstavljalo problem. Sustav Karla XI., koji će se održati sve do početka 20. stoljeća, imao je u povijesnoj znanosti mnoge kritičare, ali s obzirom na njegove vanjskopolitičke ciljeve, čini se sasvim racionalnim. Snage, kojima je Švedska raspolagala, bile su dovoljne za obranu zemlje, a kako Karlo XI. nikad nije niti namjeravao voditi ratove igdje izvan Švedske, odgovarale su njegovim potrebama i ciljevima.

U vanjskoj politici Karlo XI. napušta savez s Francuskom te sklapa nova savezništva, ali ne više na bazi financijske ovisnosti. Ponajprije nastoji izgladiti sukob s Danskom, te se 1680. ženi sestrom danskog kralja, Ulrikom Eleonorom (starijom). Unatoč tome, švedsko-danski sporovi oko Holstein-Gottorpa će sredinom desetljeća opet biti na rubu rata, ali je na kraju Danska popustila, svjesna nove snage švedske vojske i ratne flote. Švedska sklapa savez i s Nizozemskom (1681.), koji je bio od velike važnosti, ali i dalje održava relativno dobre odnose s Francuskom, kao i s Engleskom. Na taj način izbjegava izolaciju u kojoj se donedavno nalazila, a financijska stabilnost omogućuje joj da sve više primjenjuje politiku neutralnosti te u europskim sporovima igra ulogu mirovnog posrednika. Ipak, neprijatelji Švedske se nisu promijenili, što će biti vidljivo već u idućoj generaciji, kad vlast preuzme sin Karla XI.

Karl XII in Alt-ranstädt in 1706. The king realized the propaganda value of a realistic depiction in a simple uniform, with no wig or royal attributes. Painting by D. von Krafft after an original by J. D. Schwarz.

Slika 9. Karlo XII.

7. KARLO XII. (1697. - 1718.): VELIKI SJEVERNI RAT I KRAJ CARSTVA

Karlo XI. umire 1697. u trenutku kad njegov najstariji sin nije još napunio petnaest godina. Iako su tradicionalno švedski kraljevi postajali punoljetni i preuzimali vlast u dobi od sedamnaest, vlada regentstva željela se što prije riješiti svojih dužnosti, vjerojatno poučena prijašnjim iskustvima, te je krajem 1697. u dobi od petnaest godina Karlo XII. preuzeo vlast. Od oca je naslijedio apsolutističku vlast, ali i zanimanje za vojsku i život vojnika. Za razliku od Karla XI., bio je izrazito obrazovan i inteligentan, te je već u 18. stoljeću postao inspiracija piscima koji su o njemu pisali s obožavanjem, među ostalima i Voltaire. Njegovi su vojnički uspjesi morali zadiviti suvremenike, barem u početnim fazama Velikog sjevernog rata. Njegova je vladavina bila vrlo neobična, jer se ubrzo po preuzimanju vlasti našao u ratu koji će još uvijek trajati u trenutku njegove smrti. Iz domovine je izbivao petnaest godina, od čega je gotovo pet proveo u Osmanskom Carstvu, a nakon početka rata (1700.) nikad se više nije vratio u švedsku prijestolnicu.

U trenutku kad je preuzeo vlast zemlja je bila vrlo stabilna zahvaljujući reformama koje je proveo njegov otac. Švedska je raspolagala vojskom od otprilike 40-ak tisuća vojnika, a državne financije nisu bile u lošem stanju, unatoč lošim žetvama i gladi koja je pogodila zemlju. Za Švedskom je bilo dugo razdoblje mira i konjunktura, a prilike su se činile povoljnima i u početku vladavine Karla XII. Švedski tradicionalni protivnici na Baltiku (Poljska, Rusija) bili su na jugu uvučeni u sukobe s Osmanlijama, a jedino je Danska povremeno Švedskoj zadavala glavobolje nastojeći zbaciti vojvode od Holstein-Gottorpa i preuzeti njihove posjede. Isti se scenarij, već viđen za Karla XI., ponovio i 1697., ali je švedski kralj i ovaj put pomogao vojvodi koji je ženidbenim vezama bio povezan s Karlom XII. Pored toga, bio je i vrhovni zapovjednik švedskih snaga u Njemačkoj.

Bilo je to, ipak, zatišje pred buru. Danska, u kojoj je Kristijana V. na prijestolju naslijedio Fridrik IV. (1699. - 1730.), počinje okupljati moćnu koaliciju uperenu protiv Švedske. U tim je spletkama veliku ulogu odigrao livonski plemić Johan Reinhold Patkul koji Karlu XI. nije mogao oprostiti oduzimanje zemlje plemstvu u baltičkim pokrajinama. I Poljska i Rusija do 1700. godine sklopile su mir s Osmanlijama, te je veliki rat uperen protiv Švedske, poznat kao Veliki sjeverni rat, mogao početi u veljači iste godine. Danski je interes bio dočepati se Holstein-Gottorpa, ali po mogućnosti i pokrajina na jugu Švedske, te potpune kontrole nad Sundom. August II. Jaki, koji je bio saski izbornik, ali i poljski kralj, želio se domoći Livonije s njezinom važnom lukom Rigom, koja je nekoć bila poljska. Petar Veliki želio je ostvariti izlaz Rusije na Baltičko more te je planirao osvojiti nekoć rusku Ingriju. O zajedničkom su djelovanju i podjeli teritorija, odnosno interesnih zona,

godinu ranije potpisali sporazum. Ipak, u prvoj fazi rata izgledalo je kao da će Švedska izići kao pobjednica iz tog sukoba.

Rat je istodobno započeo na dva fronta: na zapadu je Danska napala Holstein-Gottorp, a na istoku su Poljska i Rusija napale svaka svoje nekadašnje posjede. Karlo XII. se najprije odlučio obračunati s Danskom, pri čemu su mu sa svojim flotama pomogle Engleska i Nizozemska. Dvije pomorske sile nisu mogle zamisliti Sund pod potpunom kontrolom Danske. Karlo XII. se iskrcao na Sjællandu i započeo opsadu Kopenhagena, te su već nakon mjesec dana Danci tražili sklapanje mira. Još su jednom morali priznati neovisnost Holstein-Gottorpa. Nakon toga je Karlo XII. sa svojim trupama krenuo prema luci Pernau u Livoniji, gdje se iskrcao i poveo ih prema Narvi, kako bi se suprotstavio Petru Velikom, koji u ovoj fazi vladavine još uvijek nije dobio nadimak Veliki. Taj će pridjev dobiti nakon pobjede nad Švedskom i mira u Nystadu. Petar je s ruskom vojskom opsjedao Narvu, grad na granici Estonije i Ingrije. Karlove su snage brojale oko 8000 ljudi, dok je Petar raspolagao vojskom od 23 000 ljudi. Bitka kod Narve u studenome 1700. bila je velika Karlova pobjeda, a poražena je ruska vojska u bici desetkovana. Ostaci su se pod vodstvom Petra Velikog povukli u Rusiju. Godine 1701. Karlu su stigla pojačanja, te je s 18 000 vojnika prešao Dvinu i porazio udružene poljsko-saske snage kod Rige. Učvrstivši se u Kurlandiji, razmišljao je o konačnom obračunu s Rusijom, ali se ipak odlučio za Poljsku.

Tijekom 1702. Karlo XII. ušao je u Poljsku, gdje gotovo da nije naišao na otpor. Redom je osvajao Wilno (Vilnius), Varšavu, Krakov, a poljske su snage izbjegavale izravnu bitku sa švedskim kraljem, izuzev sporadičnih okršaja u kojima je poginuo švedski saveznik, vojvoda od Holstein-Gottorpa. Karlo je 1704. konačno svrgnuo Augusta Jakog te je na njegovo mjesto postavio Stanislava Leszczyńskog, švedskog vazala s kojim je Poljska dospjela pod švedsko vrhovništvo. Do 1706. Karlo je u potpunosti istjerao Augustove trupe iz Poljske, te ušao u njegovu izbornu kneževinu Sasku, gdje će ostati godinu dana, kako bi odmorio i ojačao vojsku novim pojačanjima, naravno sve o trošku Saske. U tom trenutku Karlo XII. prima engleskog generala Johna Churchilla koji je možda želio privući Švedsku u tabor saveznika u Ratu za španjolsko naslijeđe ili se uvjeriti u neutralnost Švedske, tradicionalno francuskog saveznika. Taj se rat vodio u Zapadnoj Europi protiv hegemonije Francuske. U svakom slučaju Švedska je imala druge nevolje i izbor će logično pasti na obračun s Rusijom. Petar Veliki je, dok je Karlo bio zauzet ratovanjem u Poljskoj, osvojio čitavu Ingriju te opustošio dijelove Estonije i Livonije. Godine 1703. osnovao je Sankt-Peterburg, a činjenica da je grad utemeljen na donedavno švedskom posjedu na Baltiku dodatno je razbjesnila Karla XII. Ipak, suočen s izgledima švedske invazije, Petar Veliki je tijekom čitave 1706. nastojao sklopiti mir sa Švedskom, želeći za sebe zadržati samo područje Sankt-Peterburga. Karlo XII. nije htio slušati svoje

savjetnike, te je želio potpuni poraz Rusije, pa je mogućnost za završetak rata u ranoj fazi propuštena. Saveznice u koaliciji započele su rat, ali krivicu za nastavak rata snosi isključivo Karlo XII. O tome su se u švedskoj historiografiji vodile žučne rasprave, o čemu će još biti par riječi.

U nastavku rata Karlo XII. je krenuo prema istoku u rat protiv Rusije. Cilj je bio bezuvjetna predaja, odnosno potpuni poraz Petra Velikog, te mir kojeg bi diktirala Švedska. Karlo je raspolagao s vojskom od 40-ak tisuća ljudi. S najvećim je dijelom vojske planirao preko Smolenska udariti izravno na Moskvu, dok bi jedan dio vojske napao Ingriju iz Finske, kako bi zauzeo Sankt-Peterburg, a drugi preko Poljske došao pomoći ukrajinsku pobunu kozaka protiv cara, čime bi Švedska dobila važnog saveznika. Treći je dio vojske (Lewenhauptove snage) trebao iz Rige dostaviti zalihe hrane te se pridružiti Karlovoj vojsci u pohodu na Moskvu. Međutim, Karlo XII. će, među prvima u modernoj povijesti, naučiti lekciju o ruskoj zimi te golemim prostranstvima koja su strategijom spaljene zemlje postala grobnicom švedske vojske. Posljednju je pobjedu Karlo XII. doživio na obalama Dnjepra u lipnju 1708., a nakon prelaska rijeke odlučio se na čekanje pojačanja i zaliha hrane. Rusi su, međutim, napali Lewenhauptove snage, ubili polovicu vojnika, te zaplijenili zalihe koje su trebale stići Karlu XII. Švedska je vojska već bila umorna i izglednjela, a ruska je uspijevala spaliti svu zemlju i usjeve prije nego bi Šveđani došli na određeno područje. Na kraju se Karlo XII. morao odlučiti na povlačenje u Ukrajinu, kako bi odmorio i nahranio vojsku, te uključio kozake u sukob protiv cara. U međuvremenu je i pokušaj preotimanja Ingrije od Rusa posve propao. Kad je Karlo konačno stigao u Ukrajinu, ruski je car već ugušio kozački ustanak, a njihov je hetman Ivan Mazepa bio u bijegu. Karlo se odlučio utaboriti i prezimiti u Ukrajini, jer je barem bilo zaliha hrane, međutim zima 1708./1709. bila je jedna od najtežih u bližoj povijesti. Od Karlove vojske i ostataka Lewenhauptovih snaga zimu je preživjelo svega 24 000 ljudi.

Usprkos tome što nisu stigla pojačanja i što nije mogao računati na ozbiljniju pomoć kozaka, Karlo XII. u proljeće 1709. pokreće ljetnu ofenzivu prije nego izgubi još više vojnika. Početkom svibnja započinje opsadu Poltave koja je potrajala dva mjeseca. Raspolagao je s oko 20 tisuća vojnika, dok je ruska vojska bila dvostruko brojnija. Međutim, Narva se nije ponovila i švedske su snage razbijene. Polovica je vojnika ubijena ili zarobljena, a među preostalima je bio velik broj ranjenika. Sama je bitka bila vrlo kaotična. Karlo XII., koji je bio ranjen nekoliko dana prije presudne bitke, nije u njoj mogao sudjelovati, a ostali su zapovjednici zbog lošeg vremena posve izgubili kontakt jedni s drugima, te je velik dio pješadije izginuo, uslijed proturječnih naredbi, prije nego je vidio bitku. Ostaci su se vojske, uglavnom konjica, zajedno s ranjenicima, počeli povlačiti prema Dnjepru. Karlo XII. je s dijelom vojnika, te s kozačkim hetmanom koji mu je pružio pomoć, prešao rijeku i preko Poljske se uputio u Osmansko Carstvo. Ostatak švedske vojske trebao je pod

Lewenhauptovim vodstvom krenuti prema Krimu, te se pridružiti Karlovim snagama, no Lewenhaupt se, suočen s ruskom vojskom, odlučio na predaju. Vojska je bila demoralizirana i slaba, te prepuna ranjenika, a predaja kršćanskom kralju njihovom se zapovjedniku možda činila manje neizvjesnom nego pridruživanje Tatarima i Osmanlijama, te nastavak borbi i agonije za koju švedski vojnici više nisu imali ni snage ni motivacije.

Poltava je bila bitka prekretnica, i to ne samo Velikog sjevernog rata. Ona je nagovijestila buduće odnose snaga na Baltiku te je za Švedsku definitivno značila kraj njezinog Carstva, kao i statusa velike sile, što će mirovni ugovori desetljeće kasnije samo potvrditi. Rusi su u godinama nakon Poltave zauzeli sve švedske baltičke posjede, pa čak i dijelove Finske, a istodobno su proširili svoj utjecaj u Poljskoj u kojoj su zbacili švedskog vazala. August Jaki je ponovo zadobio poljsko prijestolje, ali ne bez pomoći Rusije. Jedino Danska nije uspjela kapitalizirati slabost Švedske, kako bi osvojila svoje nekadašnje provincije s druge strane Sunda, jer je i sama bila preslaba. Ipak, Karlo XII. nije se predavao niti gubio vjeru da može poraziti Rusiju. Idućih je pet godina boravio u Osmanskom Carstvu, pokušavajući pridobiti sultana za zajednički rat protiv Rusije. Istodobno je u odsutnosti novim porezima i novačenjem pokušavao u Švedskoj oformiti novu vojsku. Sultan je, kao tradicionalni ruski neprijatelj, donekle podržavao te planove i tolerirao Karla XII., te je 1710. objavio rat ruskom caru, ali to je učinio prvenstveno radi svojih vlastitih interesa. U konačnici će Karlo postati nepoželjan i naporan gost, ali će zbog niza okolnosti provesti gotovo pet godina u Osmanskom Carstvu. U međuvremenu je novooformljena švedska vojska sramotno poražena od strane Danaca prije nego je uopće stigla u Pomorje (1713.). Sultan je sklopio mir s Rusijom te iste godine, a prilike su po prvi put bile mirne te je Karlov povratak u Švedsku bio moguć, što je bio jedan od glavnih ruskih zahtjeva još od 1710. Karlo XII. je, međutim, odbijao napustiti Osmansko Carstvo, uvjeren da bi ga Poljaci izručili Rusima, ukoliko bi putovao kroz Poljsku, te se zabarikadirao u svojem domu u moldavskom gradu Benderu, gdje je pružao otpor Turcima koji su ga jedva svladali. Zbog ranjavanja prilikom ovih događaja iduću je godinu proveo bolestan u krevetu u nekoj vrsti zarobljeništva, te je konačno ujesen 1714., nakon što je završio Rat za španjolsko nasljedstvo, mogao otputovati kući preko Svetog Rimskog Carstva. Ipak, prije nego će stići u Švedsku, trinaest će mjeseci braniti Stralsund, posljednji švedski posjed u Njemačkoj, kojeg su opsjedale dansko-pruske snage. U trenutku kad su se Dancima pridružile Pruska i Hanover, a time i Engleska, situacija je postala bezizgledna i Karlo je dopustio kapitulaciju, te je potkraj 1715. pobjegao u Švedsku.

Nakon petnaest godina izbjivanja Karlo XII. se, po povratku u domovinu, posvećuje reformama, čiji je cilj bio oporavak financija i vojske u državi. Karlove su reforme, izvedene pod utjecajem i u

suradnji s njegovim ministrom, barunom von Görzom iz Holstein-Gottorpa, obuhvaćale čitav niz administrativnih promjena, kako u središnjoj vlasti tako i na lokalnoj razini, pri čemu je cilj bila daljnja modernizacija i veća učinkovitost švedske uprave. Osobito su impresivne bile porezne reforme kojima se nastojalo obuhvatiti čitavo društvo i pokazati veća socijalna osjetljivost prema slojevima društva koji su najviše participirali u troškovima švedskih ratova. Vojne reforme obuhvatile su osobito unapređenje švedske ratne mornarice, kao i nove tipove naoružanja. I na kulturnom je planu Karlo XII., zaljubljenik u francusku kulturu i književnost, nastojao Švedskoj udahnuti novi život, pa je doveo Nicodemusa Tessina mlađeg, arhitekta nove Kraljevske palače u Stockholmu te dvorca Drottningholm na Mälarenu.

Ipak *ratnički kralj*, kako ga dobar dio starije literature naziva, pripremao je još jednu ofenzivu, te je dobar dio reformi bio usmjeren tome da se ostvare sredstva za stvaranje nove vojske, kako u ljudstvu, tako i u naoružanju. Početkom 1716. Karlo XII. je krenuo na dansku Norvešku, zauzeo je Oslo (tadašnju Christianiju), ali se zbog opasnosti, koja je prijetila Skåneu od Danaca i njihovih saveznika, morao vratiti braniti Švedsku. Godine 1718. ponovo je krenuo u ofenzivu na Norvešku, pri čemu je nedugo potom ubijen prilikom opsade Fredrikshalda (Fredrikstena). Nije jasno je li poginuo od neprijateljskog metka ili je ubijen od nekog iz vlastitih redova, te su mnogi švedski povjesničari nastojali iskoristiti tu kontroverzu, kako bi opravdali svoje teze i poglede o Karlu XII.³⁴ Nije također jasno zašto se uputio u napad na Norvešku. Je li to bio način da se nadoknade izgubljeni posjedi na Baltiku i u njemačkim zemljama ili da se pobijedi i neutralizira Dansku, prije nego se obračuna s Rusijom, s obzirom da je grupirao i pripremao flotu u Stockholmu i drugim lukama.

U svakom slučaju ništa od tih planova nije uspjelo, a kralja je naslijedila njegova sestra Ulrika Eleonora (1718. - 1720.), čime je iz borbe za prijestolje istisnuta druga struja okupljena oko Karlova nećaka, Karla Fridrika od Holstein-Gottorpa. Promjena na prijestolju još uvijek nije značila kraj rata koji se vodio još par godina nakon smrti Karla XII., iako Švedska nije imala previše izgleda u srazu s Rusijom koja je sve češće napadala čitavu švedsku obalu, tako da se i sam Stockholm našao u opasnosti. Švedska je prepustila svoje njemačke posjede Pruskoj i Hanoveru u zamjenu za financijsku i vojnu pomoć, a u tom je pravcu išlo i sklapanje mira s Danskom koja se obvezala da više neće podupirati ruskog cara. Ipak pomoć ključnog saveznika, Engleske, na čiju se flotu savezom s Hanoverom računalo, će izostati, jer je Engleska bila preveliki realist i ovisna o trgovini s Rusijom, da bi na Baltiku podupirala Švedsku protiv Rusije.³⁵

---

34 Roberts, Michael, *From Oxenstierna to Charles XII, Four Studies*, Cambridge, 1991, str.144-203. Čitava je četvrta studija, naslovljena *The Dubious Hand*, posvećena toj temi.

35 Roberts, Zagreb, 2008, str. 646

Mirovni su ugovori potpisani između 1719. i 1721. godine. Najprije s Engleskom i Hanoverom, kojem je Švedska prepustila Bremen-Verden, a zatim s Pruskom koja je dobila velik dio Pomorja. Radi mira s Danskom Švedska je morala prestati podupirati vojvodu Holstein-Gottorpa te se odreći posebnih povlastica koje je uživala u Sundu, ali je uspjela zadržati dio njemačkih posjeda (dio Pomorja te Wismar) koji će pod njenom vlašću ostati do početka 19. stoljeća. Konačno je 1721. sklopljen mir s Rusijom u Nystadu. Švedska je Rusiji prepustila sve baltičke posjede (Ingriju, Kexholm, Estoniju i Livoniju), ali je uspjela zadržati najveći dio Finske (i ondje je granica u Kareliji prekrojena na štetu Švedske). Švedska je iz ovih mirovnih ugovora uspjela izvući još i poneke financijske odštete i povlastice, kao što je bilo oslobođenje od carina na uvoz žita iz Livonije (mir s Rusijom). Ipak, bila je to mala utjeha kad se ruski car u Sankt-Peterburgu prozvao Petrom Velikim, carem svih Rusa.

Švedska je, osim većine svojih posjeda u Njemačkoj, izgubila sve posjede na Baltiku, što je značilo ne samo nestanak njezinog Carstva, nego i prestanak *stormaktstidena*, gubitak statusa velike sile, silazak s europske pozornice i ulazak u krug perifernih baltičkih ili bolje reći skandinavskih sila. Ipak, Švedska je 1721. bila jača nego 1611., ne samo teritorijalno, ostvarivši svoje prirodne granice na poluotoku, nego i u smislu organizacije i modernizacije vlastitih resursa.

Još je jedna važna društvena promjena popratila događaje nakon smrti Karla XII., a to je nestanak apsolutne, ali i nasljedne monarhije u Švedskoj. Vijeće i Staleška skupština povratili su svoje ovlasti, iskoristivši priliku za ograničenjem kraljeve prerogative. Ulrika Eleonora pristala je na preduvjete *Riksdaga*, te ju je samo zato 1719. potvrdio kao kraljicu, ali ne kao nasljednu, već izbornu kraljicu. Švedska je ponovo bila izborna kraljevstvo, kao u stoljećima prije Gustava Vase. Ne čudi stoga što je *Riksdag* podržao njezinog muža, s obzirom da ovaj nije imao nikakvih nasljednih prava na švedsko prijestolje.³⁶ Ulrika Eleonora bila je prisiljena na abdikaciju, a na prijestolju ju je naslijedio njezin suprug Friedrich od Hessena kao Fridrik I. (1721. - 1750.).

---

36 Stiles, London, 1992, str. 109

EPILOG

U završnom poglavlju, umjesto zaključka, valjalo bi napraviti malu sintezu švedskog imperijalnog iskustva, odnosno njezina iskustva uspona do velike sile. Na uspon se, dakako, nadovezuje pad koji je bio jednako munjevit. Postoji čitav niz pitanja na koja su povjesničari s više ili manje uspjeha pokušali odgovoriti. Interes istraživača kroz prošlost se mijenjao, pa su u različitim razdobljima postavljana različita pitanja. Jedna tema ipak preteže u istraživanjima o Švedskoj u 17. stoljeću, kako u tradicionalnoj historiografiji, tako i u mnogim radovima objavljenim u posljednjih petnaestak godina. Ta bi se tema, odnosno rasprava mogla sažeti u pitanju: Koji su to bili uzroci i motivi koji su Švedsku nagnali na njenu imperijalnu "avanturu"? Drugo je pitanje, odnosno tema, povezana, dakako, s prvom: koji su uzroci jednako brzog pada, odnosno raspada carstva i gubitka statusa velike sile? I o tome se vodila živa rasprava u švedskoj historiografiji, osobito u vezi s likom i djelom Karla XII. U novije vrijeme naglasak je na sljedećem pitanju: kako je i kojim sredstvima Švedska uspjela to ostvariti? Ali i: kakve su bile posljedice po Švedsku, ali i Europu? Potonja su pitanja došla do izražaja u suvremenoj historiografiji, koja se radije posvetila gospodarskim, društvenim i kulturnim temama, ne zanemarujući ni političke. U dugoj su raspravi odgovori često bili obojeni ideologijom, fatalizmom, anakronizmom i dr., ali su povjesničari ipak dali zanimljive odgovore na navedena pitanja. Valja napraviti malu sintezu toga, s naglaskom na središnju temu, naznačenu već u samom uvodu.

U raspravi o uzrocima zbog kojih je Švedska vodila agresivnu vanjsku politiku, odnosno čitav niz ratova između 1560. i 1720. godine, kojima je stvorila svoje Carstvo i postala velika sila, jedan se argument provlači već gotovo dva stoljeća i nalazimo ga, kako u radovima tzv. *Stare škole* (tradicionalna historiografija 19. st.), tako i u posve suvremenim djelima. Velik broj povjesničara ističe potragu za sigurnošću kao glavni faktor u pozadini švedske vanjske politike. Strah od teritorijalnog okruženja, odnosno agresivnih susjeda koji su ugrožavali samu opstojnost Švedske, tjerao je Švedsku da poduzima preventivne ratove i zauzima posjede koji su trebali poslužiti kao svojevrsna *Vojna krajina*, granični pojas prema neprijateljskim državama. Tijekom čitavog razdoblja ti su suparnici, odnosno neprijatelji bili Danska, Poljska i Rusija, a u određenim periodima i Habsburgovci, pojedine njemačke države, papinstvo i drugi. Ponekad su ti strahovi isprepleteni s konfesionalnim elementima (npr. u politici Karla IX.). Švedska se, prema tom obrazloženju, samo branila, a osvojeni teritoriji imali su poslužiti kao baza za obranu u slučaju ugroženosti od bilo kojeg od navedenih neprijatelja. Naravno da su granice Danske i njezin položaj na Sundu početkom razdoblja bili izvor iritacije u Švedskoj, kao što je i pojava habsburškog cara i carske flote na Baltiku

davala povoda za zabrinutost. Međutim, čini se legitimnim i pitanje nije li Švedska upravo svojom agresivnom politikom i stalnim ratovima izazvala još veće neprijateljstvo država od kojih je toliko strahovala. Je li potpuno osvajanje Danske, koje je planirao Karlo X., bio tek preventivni rat kojim bi se osigurala švedska sigurnost? Na koncu se zaista suočila s koalicijom svih svojih suparnika i neprijatelja, što je za posljedicu imalo gubitak carstva i statusa velike sile. Nije li sama izazvala nastanak takve koalicije?

Pojedini pak autori na prijelazu stoljeća, osobito tzv. *Nova škola*, ističu gospodarske motive. Švedska se odlučila na agresivnu vanjsku politiku, kako bi osvojila prostor Baltika i baltičke trgovine u vremenima kad je nastao vakuum opadanjem ili potpunim nestankom svih ključnih igrača na Baltiku u srednjovjekovnom razdoblju (Hanza, Teutonski red, Kalmarska Unija). Gospodarske motive nikako ne treba potcijeniti, bilo da je riječ o politici Ivana III., odlukama Axela Oxenstierne ili ratovima Karla X. Švedska je do druge polovice 17. stoljeća uspostavila kontrolu nad svim važnijim rijekama i lukama na Baltiku, a zamalo je zagospodarila i danskom obalom Sunda (ratovi Karla X.). Čini se ipak da u cjelini nije napravljeno mnogo. Carine s pruskih rijeka bile su važan prihod tijekom Tridesetogodišnjeg rata, ali su isto tako prepuštene nazad Poljskoj bez većih borbi. Vizija kancelara Oxenstierne (osnivanje Kolegija za trgovinu, trgovačka flota) nije nikad posve zaživjela. Tek se potkraj 17. stoljeća, i to zbog loših žetvi i velike gladi u Švedskoj, počelo razmišljati o baltičkim posjedima i organizaciji ozbiljnije trgovine između Švedske i njezinih baltičkih kolonija.

Generacija povjesničara nakon *Nove škole*, pod utjecajem marksizma, isticala je društvene motive, obrazlažući da je aristokracija bila pokretačka snaga ekspanzije, jer su joj švedska osvajanja i ratovi pribavili brojne posjede i imetak, kao i kontrolu nad velikim brojem seljaka, bilo da se radilo o zemlji, porezima ili novačenju koje je središnja vlast prepustila plemstvu, u zamjenu za njihove službe, usluge ili čak kredite. Kao posljedica toga, plemstvo je zadobilo velik politički utjecaj, a kraljeve su prerogative smanjene. To je dobrim dijelom točno. Plemstvo je, za razliku od seljaka, zaista imalo brojne koristi od švedske ekspanzije, ali bih se složio s ocjenom većine povjesničara da se isključivo tim motivima ne može objašnjavati složena švedska stvarnost u 17. stoljeću. Dovoljno je pogledati držanje plemstva u Tridesetogodišnjem ratu nakon smrti Gustava Adolfa ili za vladavine Karla X., da ne govorim o odnosu plemstva prema Karlu XI. Vladar je imao posljednju riječ, što je bilo zapisano i u švedskom zakonu, te su vladari iz dinastije Vasa koristili to svoje pravo. To vrijedi za Gustava Vasu i njegove nasljednike u 16. stoljeću, ali jednako tako i za Gustava Adolfa koji je uspostavio dobru suradnju s plemstvom. Nije plemstvo bilo to koje je pokretalo ratove; često je bilo protiv njih ili za što ranije okončanje. Mislim da je opravdano naglasiti značaj i ulogu vladara, što

sam naznačio već u uvodu. Švedskom je u dva stoljeća vladao niz iznimnih vladara koji su bili sposobni, željni vladanja, ali i dokazivanja pred Europom, a istodobno je dobar dio njih imao izrazit vojnički talent.

U novije vrijeme ističe se objašnjenje koje naglašava želju Švedske kao mlade novonastale države da se s periferije uključi u europski *mainstream*, da se pridruži krugu velikih europskih sila i dokaže svoju snagu. Bilo je to pitanje identiteta i dokazivanja sebi, ali i drugima. Nova se država morala dokazati pred Europom. Ove dosege društvenih znanosti upotpunjuju povjesničari koji izvor ovakvim težnjama nalaze u gotskoj fantaziji, ali i nacionalnom ponosu koji se sve više budio u novonastaloj monarhiji.³⁷ Švedska je bila najstarija zemlja na svijetu iz koje su potekli svi narodi, počevši s Gotima, koji su dobili ime po Magogovu sinu Götaru. To je bila službena doktrina tog vremena koja je pisani izraz našla u djelu Johannes Magnusa, *Historia Gothorum Sveonumque* (1554.). Istodobno je predavana na sveučilištu u Uppsali, ali je bilo široko rasprostranjena i među narodom, obogaćena elementima usmene predaje. Snažno je već u djetinjstvu utjecala na sve monarhe iz dinastije Vasa, kao sastavni dio njihova obrazovanja. Prosječnog podanika švedskog kraljevstva nije, stoga, možda začudilo da je Švedska u 17. stoljeću došla u posjed vlastitog Carstva.³⁸

Kao što smo vidjeli, prve su korake u stvaranju tog Carstva ostvarili već sinovi Gustava Vase, Erik XIV. i Ivan III., ali o nečemu što nije imalo samo obrise imperija, te o statusu velike sile, može se govoriti tek za vladavine Gustava Adolfa, i to osobito nakon pobjede kod Breitenfelda (1631.). U idućih 30-ak godina Švedska će pobijediti u Tridesetogodišnjem ratu i svojem Carstvu pridodati i njemačke posjede; zajedno s Francuskom, bit će jamac Vestfalskog mira i europskog poretka; za Karla X. doseći će svoj najveći teritorijalni opseg i Dansku dovesti na rub nestanka. No, već 1660. bilo je jasno da Švedska nije Engleska niti Francuska, pa čak niti Nizozemska. Tada započinje opadanje njene moći koje dolazi do izražaja u ovisnosti o Francuskoj i njenoj financijskoj pomoći. Carstvo će preživjeti još jednu generaciju i doseći određenu stabilnost, zahvaljujući reformama Karla XI., ali će završiti potpunim raspadom već u idućoj generaciji, za vladavine Karla XII.

Treba se ipak zapitati koliko je švedsko Carstvo uistinu bilo carstvo. Iz čega se ono sastojalo? I kakva je bila njegova priroda? Matična je zemlja bila Švedska zajedno s Finskom. Najkasnije su matici, za vladavine Kristine i Karla XI., pridodani danski posjedi, odnosno kolonije, kako ih naziva Michael Roberts. Danske su kolonije (Skåne i ostale južne provincije, kao i Bohuslän i ostale norveške pokrajine) zaista ujedinjene s maticom. Sve su nordijske zemlje bile povezane mnogim

---

37 Stiles, London, 1992, str. 114-116

38 Lockhart, London, 2004, str. 13-14, 39-40. Ovdje je ova rasprava najpodrobnije prikazana.

sličnostima, u jeziku, vjeri, kulturi, ali i institucijama vlasti i društvenom uređenju. Dugo su vremena bile povezane i Unijom. Danski su se posjedi stoga lakše ujedinili sa Švedskom, iako je bila potrebna snažna *švedizacija* nakon Skånskog rata, kako bi se stalo na kraj danskom utjecaju u ovim pokrajinama i kako bi prevladao švedski jezik, zakoni, crkvena organizacija i dr. Stanovništvo iz ovih kolonija bilo je i politički zastupljeno u Vijeću, Skupštini i drugim organima vlasti, jednako kao i njihovi sugrađani iz Švedske ili Finske.

Mirom u Vestafaliji (1648.) Švedska je stekla niz posjeda u Njemačkoj. One nikad nisu srasle s maticom po uzoru na danske pokrajine. Bile su dio njemačkih zemalja i švedski je kralj, smatran gotovo od početka rata tuđincem, ovdje bio tek jedan od mnogobrojnih njemačkih prinčeva. Službeni je jezik bio njemački, a stanovništvo nije bilo zastupljeno u državnim uredima i institucijama u Stockholmu. Mnogi povjesničari smatraju da njemački posjedi nisu Švedskoj donijeli ništa dobra, te da su zapravo nepotrebno gutali velike količine novaca, vojske i energije koja je mogla biti utrošena na druge dijelove Carstva. Naglašava se da nikad nisu ispunili svoju zadaću (zaštita od Danske, ali i Habsburgovaca), međutim ne treba zaboraviti da su ti posjedi omogućili Švedskoj više puta da brzo vojno reagira u Danskoj, čime je moć njenih susjeda značajno oslabjela. Ipak, opravdano je zapitati se je li se Švedskoj isplatilo svakih nekoliko godina upuštati u sukobe s Danskom radi Holstein-Gottorpa i plaćati silne plaćenike koji su čuvali i branili njemačke posjede, dok su istodobno baltički posjedi bili dosta zanemareni, a trebali su imati daleko veći značaj, osobito kad se uzmu u obzir trgovačke prednosti.

Baltički posjedi osvojeni su prvi, Reval već 1561. za Erika XIV., neke utvrde u Livoniji za Ivana III., ali većina za Gustava Adolfa nakon mira s Rusijom (1617.). Ti su posjedi (kolonije) bili najudaljeniji i najrazličitiji od matice, iako ih se u slučaju opasnosti lako moglo doseći i braniti iz Finske. U njima je živio niz naroda koji je govorio različitim jezicima, a jedina je poveznica sa Švedskom naizgled bila luteranska vjera, izuzev pravoslavne Ingrije. Jezik međusobne komunikacije bio je zbog povijesti također njemački, prije nego švedski. Kolonije nisu bile zastupljene u središnjoj upravi u Švedskoj. Ipak, u ovim se krajevima nastojalo promovirati švedski jezik osnivanjem sveučilišta, crkvenim zakonima i drugim mjerama. Društvene reforme za Karla XI. približit će ove posjede Švedskoj u smislu vlasničkog udjela nad zemljom i položaja seljaka. Zemlja je oduzeta feudalcima, postaje krunski dominij, a položaj je seljaka sličan položaju švedskog seljaka. Najočitiija prednost baltičkih kolonija (važne luke, rijeke, mogućnosti trgovine žitom iz Rusije) nije dovoljno vrednovana, barem ne do 90-ih godina 17. stoljeća, kad je u Švedskoj zavládala glad. U garnizone i plaćenike u baltičkim kolonijama nije se ulagalo koliko u njemačke, što je bio velik propust Karla XI., ali i njegovih prethodnika. Pojedini povjesničari smatraju da se možda mogla izbjeći katastrofa

u Velikom sjevernom ratu ili barem odgoditi za par desetljeća.

Je li švedsko Carstvo onda imalo odlike pravog carstva? Čini se da se radilo o nizu različitih i specifičnih posjeda (kolonija), koje je povezivala uniformnost vjere, nešto imperijalne trgovine, te još poneki blagotvorni švedski utjecaji. Je li Carstvo ispunilo svoju funkciju? Ma koji god bio uzrok njegova nastanka: potraga za sigurnošću u strahu od okruženja, ekonomski motivi, socijalni razlozi. Carstvo je svakako kratkoročno ispunilo neke od tih zahtjeva, ali se čini da dugoročno nije bilo u švedskom interesu, jer je jako opterećivalo švedsko društvo, osobito njegovu bazu. Već za Karla X. dolazi do velike napregnutosti i bilo je jasno da daljnja ekspanzija nije bila moguća. Carstvo se dotad hranilo ekspanzijom (*bellum se ipsum alet*). Kad ekspanzija nije bila moguća, moralo se raspasti, osobito kad su postojale sile dovoljno jake i zainteresirane za njegovo komadanje. To je u prvom redu bila Rusija.

Zašto se Carstvo raspalo? Glavni su razlozi, donekle, već naznačeni. Napregnutost, nemogućnost daljnje ekspanzije, pojava Rusije i nestanak konjunktura koja je ranije pogodavala Švedskoj. Zanimljivo je da se rasprava dugo vodila gotovo isključivo oko ličnosti Karla XII., a glavno je pitanje bilo je li on krivac za raspad švedskog Carstva i gubitak statusa velike sile? Nakon silnih hagiografija o vojničkom i strateškom geniju, koje su nastale u 18. stoljeću, za *Staru školu* u 19. stoljeću Karlo XII. je bio isključivi krivac za raspad Carstva. Sve se njegove odluke u Velikom sjevernom ratu prikazuju kao pogrešne, a proglašava ga se krivim čak i za početak rata. Objektivno gledano, u najgorem je slučaju kriv što je rat produljio, pretvorivši ga u ofenzivni rat i što nije pristajao na mirovne prijedloge, ustrajan u tome da potpuno porazi neprijatelja. *Stara škola* njegovo je ponašanje često objašnjavala mentalnom bolešću, a teoriju o njegovu ubojstvu je sasvim prihvatila, jer se uklapala u njihove postavke. Treba reći da do danas nije poznato od čijeg je hica Karlo XII. ubijen, iako su obavljena mnoga istraživanja na tu temu te je u tu svrhu nekoliko puta otvaran i njegov grob. *Nova škola* je pak Karla posve oslobodila krivice i krivnju prebacila na njegove generale i prethodnike. Danas pak prevladavaju racionalniji pogledi koji mu svakako pripisuju dio krivice, ali se većina povjesničara slaže da bi s pojavom Rusije Petra Velikog prije ili kasnije došlo do raspada švedskog Carstva.³⁹

Danas se znanstvenici radije posvećuju drugim temama, npr. sredstvima kojima je Švedska ostvarila svoje uspjehe. To se odnosi na proučavanje društva koje je pružalo podršku svojim kraljevima, bilo da se radi o seljaštvu koje je silnim porezima i novačenjima platilo najveću cijenu švedskog uspona do velike sile, bilo da se radi o plemstvu koje je u snažnoj monarhiji vidjelo i ostvarenje svojih ciljeva. U stoljeću kriza, vjerskih sukoba, plemićkih i seljačkih pobuna, švedsko je

---

³⁹ Stiles, London, 1992, str. 104-109, 124-128. Ovdje je najpodrobniji prikaz rasprave o Karlu XII.

društvo bilo nevjerojatno uniformno, složno i lojalno državi, što je činjenica koju noviji istraživači naglašavaju, a koja objašnjava švedske vanjskopolitičke uspjehe. Švedska možda nije bila bogata država, ali ne treba zanemariti resurse koji su je predodredili za vojne uspjehe (bakar, željezo, drvo). Pritom posebno treba naglasiti organizaciju tih resursa. Vladari dinastije Vasa bili su izrazito inovativni, pa su s ograničenim resursima zahvaljujući organizaciji istih mogli uspostaviti hegemoniju Švedske u sjevernoj Europi. Taj razvoj osobito dojmljivo prikazuje Jan Glete u svojoj studiji o ranonovovjekovnoj Europi u kojoj se Švedska, uz Španjolsku i Nizozemsku, predstavlja kao jedan od prvih primjera tzv. fiskalno-vojne države (*fiscal-military state*).⁴⁰ Ako ništa drugo, Švedsku je njezino imperijalno iskustvo u okolnostima 17. stoljeća tjeralo na stalnu promjenu i inovacije, pri čemu je bila jedan od pionira u društvenim, vojnim i fiskalnim reformama koje su za posljedicu na kraju stoljeća imale jednu od najmodernijih i najprofesionalnijih birokracija u Europi. Kad su druge države počele uspješno imitirati taj model, kao npr. Rusija reformama Petra Velikog, naravno da će hegemonija Švedske doći u pitanje.

Suvremeni Šveđani kao da se pomalo srame svoje kratkotrajne imperijalne prošlosti, smatraju je aberacijom i umanjuju njenu vrijednost. Pojedini se autori tome odlučno suprotstavljaju ističući vrijednosti švedskog imperijalnog iskustva: Švedska je ponajprije ostvarila svoje prirodne granice, čime se izvukla iz nepovoljnog geopolitičkog položaja; Švedska na kraju 17. stoljeća sasvim sigurno nije bila bogata zemlja, ali to više nije bila ista zemlja kao 1520. (i gospodarske su promjene bila nužna posljedica švedskog iskustva u 17. stoljeću); značaj društvenih reformi, razvoja institucija vlasti i administracije, ne može se dovoljno naglasiti; Švedska je promijenila odnose snaga na Baltiku, ali i bila odlučujuća sila u Tridesetogodišnjem ratu (uz Francusku, najzaslužnija za poraz Habsburgovaca i novi odnos snaga u Europi); naposljetku Švedska je od periferne skandinavske države postala vodeća baltička sila (dakako, prije pojave Petra Velikog) i država koja je uživala veliki ugled u Europi. Taj ugled zemlja neće sasvim izgubiti niti nakon mirovnih ugovora iz 1719. - 1721. Švedska je zahvaljujući svojem imperijalnom iskustvu postala dio europskog *mainstreama* u mnogo pogleda.⁴¹ Dovoljno je pogledati palače koje su u ovom razdoblju podignute u Stockholmu i drugdje diljem zemlje.

---

40 Glete, London, 2002

41 Lockhart, London, 2004, str. 152

LITERATURA

Andersson, Ingvar, *Sveriges historia*, Stockholm, 1982.

Ahnlund, Nils, *Gustav Adolf the Great*, Westport, 1983.

Buckley, Veronica, *Christina, Queen of Sweden*, London, 2005.

Fletcher, C. R. L., *Gustavus Adolphus and the Thirty Years War*, New York, 1963.

Glete, Jan, *War and the State in Early Modern Europe, Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500-1660*, London, 2002.

Lagerqvist, Lars O., *History of Sweden*, Värnamo, 2001.

Larsson, Olle i Marklund, Andreas, *Svensk historia*, Lund, 2014.

Lockhart, Paul Douglas, *Sweden in the Seventeenth Century*, London, 2004.

Roberts, Michael, *From Oxenstierna to Charles XII, Four Studies*, Cambridge, 1991.

Roberts, Michael, *Baltičko područje i švedska moć, Povijest 10, Doba apsolutizma (17. stoljeće)*, Zagreb, 2008.

Rodén, Marie-Louise, *Queen Christina*, Lund, 1999.

Stiles, Andrina, *Sweden and the Baltic, 1523 – 1721*, London, 1992.

Upton, Anthony F., *Charles XI and Swedish Absolutism*, Cambridge, 1998.

POPIS SLIKA

Slika 1. Obiteljsko stablo dinastije Vasa, Stiles, London, 1992, str. 134

Slika 2. Gustav Vasa, Stiles, London, 1992, str. 15

Slika 3. Gustav Adolf, Stiles, London, 1992, naslovnica

Slika 4. Axel Oxenstierna, Stiles, London, 1992, str. 43

Slika 5. Kristina, Lagerqvist, Värnamo, 2001, str. 67

Slika 6. Karlo X., Roberts, Zagreb, 2008, str. 635

Slika 7. Karta Švedske i švedskog Carstva, Lockhart, London, 2004

Slika 8. Karlo XI., Lagerqvist, Värnamo, 2001, str. 76

Slika 9. Karlo XII., Lagerqvist, Värnamo, 2001, str. 81